

[Erdélyi Magyar Adatbank]

SZILÁDY ZOLTÁN

ERDÉLY MAGYAR NÉPE

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

ERDÉLY MAGYAR NÉPE

Irta SZILÁDY ZOLTÁN

KALOTASZEG

Nyári vasárnap délelőttje van. Megállunk a falu temploma előtt. A gótíves ablakok, a meredek zsindegyfödél meg a csúcsos toronytető körül a négy evangélistát jelképező négy kis torony a bizonyosságunk, hogy Kalotaszegen vagyunk.

A templomban elhangzott a zsoltár és éppen most indul hazafelé a nép. A gyermeksereg már előre rohant, most az asszonyok, lányok következnek. Lehetőleg piros csizmás mind, különösen a jobbmódú fiatalok. Az asszonyok fejét hátrakötött kendő borítja. A nagy lányok pompás fejdísszel ékeskednek. Hajuk több fonatban hátra van eresztve. Cifra pártájuk mögött fehér patyolatfátyol ereszkedik hosszan, majdnem a sarkukig. (Ugyanez a fátyol menyasszonyi díszül is szolgál és a csángók kerpa-ruháját juttatja eszünkbe, sőt még a hajfonatokat tartó karika is ott rejtőzik alatta, mint a csángó leány fejdíszében.)

A templomozáshoz illően egyszerű *fersinget*, fehér gyolcs ráncolt szoknyát viselnek. A derékon alul érő ing azonban *vállfűs ing*, mert hogy varrottas vállfője van és a bő ujj kezelője meg a bojtosan kötődő ingeleje is ki van varrva.

Nem ilyen egyszerűek a táncba készülő fehérnépek. Azok a templomozás után hamarosan letették a fehér *fersinget* és *muszulyt* kötöttek, a kackiás kalotaszegi nőnek legjellemzőbb ruhadarabja ez a muszuly. Magában véve egyszerű, sötét színű szoknyaféle volna, csakhogy az alját belül színes posztó szegélyezi és a szoknya elejét úgy tűzik föl a korbá, hogy messze virít a színes posztója: a lányoké, menyecskéké piros vagy sárga, idősebb nőké zöld vagy fekete. Az elül nyitott muszulyt pótolja a hasonló szövetből készült kötény, de alul és kétoldalt vakítóan fehérlik ki a *pengyel*, vagyis alsószoknya (más vidékeken pendely).

Téli időben a férfiakéhoz hasonló condra-kabátot, vagy bőr mellrevalót ölt a fehérnép is, de ezeknél sokkal csinosabb a testhez simuló és zöld posztóból készülő, félcomb-ig érő, csipkés *mellrevaló*.

A férfiviselet egyszerűbb. A lábukon csizma és fehér posztó *harisnya*, vagyis szűk nadrág feszül. A régiek lobogós ingujjat viseltek, de ma csak szűk ujjú a rövid ing, mert az kényelmesebb. Kerek nemezkalapjukat a karima fölött, elül csokor és szalagcsat díszíti. A régi magas, hasított kun-süvegnek már csak a híréte emlegetik. A csimbókos hajfonás is elmaradt, mert oláhoknak tartották ezt az ősmagyar hajviseletet. Az inget nyakravaló díszíti és nyáron fehér vászon *puszlit*, télen kék posztó *bujkát* húznak rá. Kilátszik alóluk a rézgombos *farszjú*. Télen azonban igen díszes szironyos birkabőr mellénykét, ujjatlan mellrevalót húznak fölé, havas időben pedig *condrát*, vagyis alul széles, aszalyos hosszú daróckabátot.

A nyári munka melegében a kalotaszegi férfi leveti cifra mellénykáját, nemezkalapja helyett magakészítette szalmakalapot tesz, a harisnya helyett pedig már kora tavasszal használatba jő a rojtosszélű, bőgatyua, éppen olyan, mint a szomszédos alföldi magyaroké.

És itt mindjárt kitűnik, hogy a kalotaszegi viseletet két jellegzetes ruhadarab kapcsolja az alföldi viselethez: a bőgatyua és a cifraszűr. A kalotaszegi szűr lóherelevéllel, cserlevéllel, szőlőfürttel, szőlőlevéllel és négyszirmú mintákkal díszített gallérja, általában díszítő technikája alföldi eredetre vall. Régebben nem is használták ezen a vidéken, még egy százada sincs, hogy divatba jött. A gatyua- és a szűr-viselet olyan különlegesség, amely sehol Erdélyben nem ismétlődik s amely Kalotaszeget az erdélyi népdivat és az alföldi magyar viselet összekötő hídjává avatja. A ruhadíszítést jellemző kalotaszegi varrottásokkal nincs most terünk külön foglalkozni. Adataink nagy része e fejezetben Jankótól származik. [23]¹

—

A templom komolysága után az ünnepnap vidámabb része következhet. A fiatal nép egy tágas helyen a zene köré sereglik és itt megkezdődik a kedves magyar tánc.

Ha falusi sétánk végén pihenni térünk, megismerkedhetünk a kalotaszegi magyar házatájával is. Mielőtt az elkerített telekre belép-nénk, megállunk a süveges tetejű, festett-hímzett kiskapu előtt és megcsodáljuk a nagykaput is, mert ez megint kalotaszegi érdekesség. *Leveles kapu* a neve és öt deszkából eszkábált egyetlen szárnya nem sarkon fordul, hanem egyszerű gúzzsal van a nagyobbik zábéra erősítve. A leveleskaput egyben fordítják befelé és a közepét éppen olyan kis tulipános fejfa díszíti, mint a ház sarkát, vagy a járompálcát.

¹ A szövegek közti zárjeles számok a fejezet végén álló irodalmi jegyzékre utalnak.

A régi telek sűrűn be van építve, legalább két lakóház van rajta, mert a fiatal családok az öregek mellé települnek. Nem szívesen építenek új telket a falu végén. A kalotaszegi összetartó, belterjesen építkező nép, akárcsak a bolgár és e tekintetben ellentéte a székelynek.

Ha az ereszes utcapadot és a bejáróban a földött kis rácskaput, a *cserindet* is megismertük, belépünk a ház oszlopos tornácára. A kalotaszegi ház gerendavázból készül a telek egyik oldalán. Az ács munkában vidám kalákában minden ismerős segít a házépítőnek. A fenyőszálakból összerótt falakat kékagyaggal tapasztják és fehéragyaggal „meszelik”, vagy mésszel. A magas szalmafödél a régi, fonott kaskemencével kiment már a divatból.

Először a *fisázba* ((füstházba) vagyis pitvarba lépünk, ez a konyha. A kemence fölött a *hiu* (padlás) nyitott, beláthatunk a füstös lángfogóba

Kalotaszegi ház leveles és kis kapuval. Bátky Zs. nyomán

és a vastagon kormos tetőzetre. A pitvar hátsó falánál középpütt áll a *cserény*, mert így hívják itt a lapostetejű kemencét. Magas előfala mellett padkát és katlant látunk, ha ugyan ezeket a régi tűzhelyformákat ki nem szorította még a vasplatten. A mestergerenda mögötti konyharész tetőzetlensége és a füstfogó maradványa még így is sokáig őrzi az egykori nyitott konyha emlékét.

Ez az egyszerű házterv sokféleképp variál. Néha az elülső ház a tornác elejét is elfoglalja, máskor a tornác végét falazzák el külön kamaraként. [3]

A konyha előrészéből jobbra-balra ajtó nyílik az *első* és a *hátsó házba*, mert így nevezik a két szobát. Ha a legényfiú megházasodik, hogy „megkülönözhesse”, a hátsó házba költöznek. Így a két ház berendezése egyforma. A belső sarokban áll a cserépkályha: cifra csempékből rakott, félkocka-alakú füstborító, fönt ferde kürtő vezet ki belőle a

hiuba. Az ellenkező sarokban áll a varrottas párnákkal magasan meg-
rakott ágy, közbül a padláda, fölötte egy sor tálas, cifra győri *kancsók-
kal*. Amott az asztal, körülötte faragott székek, másfelül a *gyantáros
láda* őrzi az értékesebb ruhaneműt. Újabb szerzemény némely háznál a
szekrény. Munkában a székes-guzsaly, télen meg majd a szövőszék fog-
lalja el a szoba közepét.

„A bútorokat háziiparszerűleg, de tömegben készítik egy-két falu-
ban és a gazdák a vásárokon készen vásárolják meg”, írja az újabb álla-
potokra vonatkozólag Kós Károly. A zöld kályhacsempéket „írásos-var-
rottas növényornamentikával” a kalotaszegiek maguk készítik. „Fekete
alapon fehér, egyszerű, nagyon elstilizált vonalas növényi díszítéssel”
cserépedényeket is készítettek Bánffyhunyard fazekasmesterei. „Ma ter-
mészetesen alig használ cserépedényt a kalotaszegi nép, mint ahogy új
cserepes kemence sem készül több. A takaréktűzhelyeken bádogedény-
ben süt és főz az asszony.” [29]

Sokféle fölszerelést látunk a konyhában. A főzőedény lehet *rös-
tölő*, *rátó* vagy *szilke*. A lyukas rátó is cserépből készül, ez a szűrőt pó-
tolja. Van ott cserépkorsó, csatlóskancsó, uborkáskanta s miegyéb, ha
még helyibe nem jött a „zsidóedény” meg a futógéntartó, a petróleumos-
kanna. A sarokban, mosó-széken áll a víztartó, a cseber. A *kalányoson*
laskanyujtó, pulickatörő, habaró és kanál-félék lógnak. A *bödölőben* áll
a só meg a paprika, böstörőben a bors, a *söllőben* pedig sót őrölnek.
A legfontosabb kellék, a szuszék a tornácon őrzi a friss búzát. Ugyanott
a kézvonó, a szerszámfák, meg a lábítós-pad elárulják, hogy a gazda
éppen valami házi szerszámot faragott szabad idejében, mert ez a fafor-
máló mesterkedés a kalotaszegi ember igazi lelke gyönyörűsége, ős-
ipara, és művészete.

A lakóházhoz közel áll a gabonás, benne mindenféle záros holmi,
odább a fásszín és disznópajták, hátul az udvarra keresztben állított
csűr. Ennek az átjárós közepe, a *csűrhíja*, ide állítják be a szekereket.
Két oldalépülete: „a pajtahíja meg a járomhíja”, istállónak szolgál.

A csűr mögött aztán kijutunk a gyümölcsösbe, veteményesbe és a
nagykertbe, A csűr körüli rész a szénáskert. Itt, meg a csűr oldalain, az
ereszalatti akasztókon látjuk a sok mindenféle gazdasági szerszámot.

De most immár vacsorához hívogatnak. Leülünk az asztal köré,
hogy „falámozzunk”. Aztán „megelégedünk”, mert a kalotaszegi magyar
csak akkor „lakik jól”, ha már meghalt.

A kalotaszegi ember szereti a levesételt. Nemcsak csigáslé, laskalé,
hagymáslé, pityóka- és fuszulykalé járja ott, hanem lisztes-ecetes vízzel
habart rántottáslé is, esetleg borsóval. Még egyszerűbb a *musgyé*: tört
fokhagymára töltött sós ecet. Puliszkával vagy kenyérral mártogatják.
A *domika* túróval hintett és leforrázott kenyéraprólék. A zsír nélkül

készült leves általában „büdöslé”. De már ennél jobb a kaszáslé meg az egreses, mert hús is fő benne. De a legjobb mégis az almásétel berbécs-hússal és petrezselyemmel.

A kalotaszegi magyarság hagyományosan tiszta erkölcsű és gazdag költői képességekkel megáldott nép. Erre a két állításunkra elég bizonyítékot szolgáltat az, amit a házasságkötés formáiról, szertartásairól és a vele kapcsolatos verses mondókákról tudunk.

A házasságkötés olyan nagy, életbevágó esemény, hogy nem is csodálkozhatunk, ha benne a nép döntő sorsfordulatot, szinte mindennél jelentősebb eseményt, igazi életkérdést lát. Sokféle kedves szokás, verselés és ceremónia fűződik a keresztelőhöz meg a temetéshez is, de ezek mind együttvéve is messzire elmaradnak a házasságkötés körülményes hosszadalmasságától és a legapróbb részletekig tervszerűen kidolgozott menetétől. Azt mondhatnánk, hogy a kalotaszegi lakzi nemcsak szertartás és több mint ünnepély, valóságos verses színjáték, amelyben egy-két falu apraja-nagyja szerepel mint néző és élvező, vagy mint tényleges szereplő. Szép renddel megírta mindezt a Kalotaszeg és benne a magyar népcsoportok első nagy krónikása, Jankó János. [23]

Nem részletezzük a hetekre kiterjedő esemény-sorozat fázisait, az első, második és harmadik kérést, a háztűznézést, a kézfogást, kihirdetést, aztán a lakodalom jeleneit, a hívogatást, fahordót, siratót, fehérítőt, ajándékvivőt. Ezeket követi a gyülekezés, kikérdezés, menyasszonykikérés, kibúcsúztatás, esketés a menyasszonyfutással. Hol van még a lakoma a sok táncsal és pohárköszöntővel, a *hiubavezetés* és másnap a vőlegény kútbadobása meg a *hérész*, vagyis az utólakoma. Mindezeknek óra szerint megvan az ősi rendje, megvannak a mókás vagy komolykodó, de sehol sem illetlen formái, a szövege pedig szinte végéig versekben folyik. A kalotaszeginél gazdagabb lakodalmi drámát semmiféle magyar vidéken nem találunk.

A házasságkötő szertartások versanyagát évszázadok megszokása állandósította. De a nép verselő hajlama ezt is tovább építi. Vannak azonban más játékszokások, ahol éppen a szabad verselőképesség aratja sikereit. Ilyen, és pedig a Kalotaszegre kiválóan jellemző szokás a *bejáró legények* mulatsága. Ez a játékszokás karácsony tájkára esik és énekeivel, házról-házra járó tréfáival, táncaival, verselésével szinte egyedülálló a magyar nép körében. Hasonmását csak a görögkeleti szomszéd népek, különösen a bolgárok koledálásában kereshetjük. A kalotaszegi legények kántálása minden más hasonló játékszokással szemben a művészi elemek gazdagságával emelkedik ki. Nemcsak a színek és faragott alakok utólríhetetlen mesterei ők, hanem a verselésben is meglepően ügyesek és leleményesek.

A bejáró legények 12–14 főnyi kis csapatát az első legény szer-

vezi és vezeti. Az ő személyében a szépség és erő, a táncratermettség, szónoki készség és versfaragás képessége egyesül. Csak ezekkel töltheti be méltóan szerepét. És ezért a szerepért a faluban állandó versengés folyik. Hűséges kísérője a két „szamár”, akik magas hivatásukra büszkén és boldogan hurcolják a gyűjtőkosarat az ajándék kaláccsal, almával, dióval és egyéb jutalom-csemegékkal. Annak is meg van a rendje, hogy kinél meddig mulatnak, hol ütnek éjjeli tanyát és milyen versekkel köszöntik a gazdát és a mulatozókat. Itt azonban a versszöveg szabadon váltakozó és a mulatság fordulópontja éppen az első legény új verseinek sikerétől függ. Kiköszöntő után a leányokat zenével kísérik haza és már reggelfelé jár az idő, mikor sor kerül az utolsó jelenetre: ez a *bankára húzás*. A kimaradozó, elkésett vagy ügyetlen legénykét padra húzzák és a vezető ítélete szerint rámérik a részét.

Ilyenféle ítélkezés különben, hol tréfás, hol komolyabb alakban mindig van a faluban. Fontos hivatal az, akit erre választanak, neve legénybíró.

A kalotaszegi magyarság élesen körülhatárolt és jellegzetes népszívet. Származásuk azonban máig sincsen tisztázva. Legjobb ismerőjük, Jankó János sem dönti el, hogy a törzslakosság székely volt-e vagy magyar, mert mindkettőnek erős nyomait látja egy „újabb keletű tatár elemmel” keverődve.

A kapcsolatosság nagy kérdését jellemzően világíthatjuk meg, – Czuczsa János adatait felhasználva, – a nyelvjárás sajátágaiban. Csupán a föltünőbb egyezésekből szemeljük ki az alábbiakat.

A debrecenvidéki beszéd hatását érezzük abban, hogy az *é* helyett a kalotaszegi megnyujtott *i*-t ejt. Az *o*-ból is *u* lesz helyenként: lú, kúduš. De már az *o* helyett betévedő *a* a marosmelléki tájszólás közelségére utal: váras, bagja.

A zárt *e* általánosabb, mint az *ö*-zés. A magánhangzók megnyujtása a beszédet lepegővé, alföldiessé teszi. Két hangzó közé pedig ilyen áthidalások kerülnek: fijajjim, tijeđ.

Talán legérdekesebb nyelvtani különösség a régies helyragozás és a sok régies ige-alak. A székelységgel egyező a tartós-mult, vala összetétellel és az elbeszélő-mult, pl. futék, de a kettő kapcsolatosan is: futék vala. Érdekes a fog ige használata. Ott fog lenni, azt jelenti: bizonyosan ott lesz. Nem fogott jól esni ellenkezőleg azt jelenti, aligha esett jól, vagyis bizonytalan hogy jól esett-e vagy sem. Valóságos nyelvtani őslények a kalotaszegi helyragok. Bíróhoz, bírótól és bírónál helyett így mondják: *biróni*, *birónul*, *birónét*. A székely is így mondaná, csak az utóbbi helyett hangzanék: *birónitt*. Ilyen

helyragozást ezen kívül még csak egy helyen ismerek, a Rimaszombat-vidéki palóc nyelvjárásban.

Lehet, hogy ez a három ősi helyrag irányít útba a rokonság kérdésében. De azt sem hallgathatjuk el, hogy néhány bolgáros hangzású helynév egykori bolgár település nyomait viseli, a lakodalmas menetben és más ünnepeken szereplő díszes fenyőfa pedig a brassói bolgárok zsun-játékában is fölvonul. [56]

A kalotaszegi népviseletnek a különlegessége szerint föltehetjük azt is, hogy e területen olyan néptörzs él, amely hazánkban sehol nem található és az eredetéhez vezető nyomok, kapcsolatok elenyésztek. Elgondolhatjuk, hogy ez a nép egykor a mainál is különállóbb volt és székel meg magyar sajátosságait is csak később szerezte. Ez irányban pedig két föltevésünk lehet.

A Tiszán túl, Erdélyen kívül Anonymus szerint Mén Maróth népe lakott, ez azonban Pauler szerint szláv törzs volt. Közlebbi nyomok utalnak a bessenyőkre Győrffy szerint Nagyváradon felül, a Sebes-Körösnek 75 km-nyi szakaszán hat bessenyő helynevet lehet történetileg kimutatni. Könnyen elhihetjük, hogy ezt a bessenyő telepet az Alföld felől megindult magyar hódítás talán már Szent István idejében beljebb toltta és ennek a bessenyő törzsnek maradékai a mai kalotaszegiek.

DÉLNYUGATI TELEPEK ÉS HATÁROK

A Sebeskörös-től délebbre csak a Feketekörös mellékén vannak régi magyar telepek. Ezeket Győrffy tanulmányaiból ismerjük. [12–13]

Az építkezés jellege itt is erdélyies. A régi házak magastetejűek, a pitvarkonyhában sütökemencével, a szobában a kalotaszegihez hasonló cserénykályhával. Több helyiség nincs is. A tetőszéket szalma fedi, a falak pedig sasfák közé fogott karórács vályogozásából állnak elő. Az ilyen rávert falnak *paticsolt-fal* a neve. A négy gerendán álló kis hajlék olyan könnyű, hogy ha a falu népe kalákába összeáll, elvihetik mindenestül más helyre. Itt a ház még ingóság s az ősi törvény is annak tekinti és adó fejében is lefoglalhatja.

Az alsó völgy mentén azonban alföldi mintára épült, cserépfödélű kőházakkal találkozunk már, csak az udvarvégi csűr árulja el az erdélyi divatot.

„A feketekörös-völgyi régi típusú ház nem magyar, de még kevésbé oláh eredetű, hanem az Erdélyi Középhegység vidékének az ősi háza, melyet mi szláv közvetítéssel vettünk át”, mondja Győrffy. Jellegzetes ősi építmény azonban a magas, léces kapu. Nem áll ugyan, hogy „formájára tökéletesen megegyezik a székely kapuval”, de lehet, hogy

annak egyszerűbb kivitelű, régi rokonalakja. Még beljebb, a móc-vidéken is ilyent építenek. Igen érdekes ősi szokás, hogy itt az utcavégeken külön *mezőkaput* is állítottak, akárcsak a csiki falvakban, s ezzel éjszakára körülzárhatták a falut.

Az ilyen mezőkapu a régi háborús időben fontos védő szerepet töltött be és ez vezette Györffy-t arra a gondolatra, hogy a székely-kaput a régi gyepű-kapu maradványának tekintse. A Feketekörös vidéke régen nevezetes határterület volt. A Királyhágót még nem járták, Váradról Belényesen át vitt az út Gyulafehérvár felé. Ez az út pedig keresztezte a legrégebbi országhatárt, a Karácsonyi János által megállapított bihari gyepűvonalat. Ez a vonal még Szent István idejében is Érolaszi, Székelyhíd, Gyapoly, Bihar, Nagyvárad, Magyargyepes, Magyarcséke, Gyepűpataka (Preszáka) és Súlyom vonalán haladt át a Fenesi-hegyekre és onnan Halmagycsúcs táján a Fehérkörös völgyére. Ez a megerősített vonal bizonyosan összefügg a szomszédságában található székely település emlékeivel. A Magyarország felől előnyomuló magyarság is itt tört előre, legelőször a három Körösvölgy mentén. Legerősebben a Sebeskörös vidékét szállta meg, de délen a Fehérkörös mellékén is voltak telepei. Ezeket érte legelőbb és végleg el is pusztította a délről jövő török és román áradat.

A Feketekörös-völgyi magyarság is elszigetelődött. Körülvették a hegységek mentén terjedő román telepek, de azért viseletében, nyelvben és szokásaiban református magyar maradt, legtöbb tekintetben az alföldi magyarsággal, nyelvjárásban a marosmellékivel megegyező.

A feketekörösi magyarságot bőujjú inge, gatyája és sarkantyús csizmája első tekintetre megkülönbözteti az erdélyi magyaroktól. Nemrégiben még *szűrgubájuk* is volt, bekecsük, bundájuk is alföldies. De felső ruhának már az erdélyi daróckabát is elterjedt köztük. A leányok díszes pruszlikban ékeskednek, de van *kozsókjuk* is. Igen jellemző, hogy „szabásnélküli” az ingjük és kéregpapirosból meg fodros csipkéből sajátos főkötőt készítenek s erre még nagy fehér kendőt borítanak, mint egyes vidékeken a székely nők. [13]

A Középhegység-vidéki magyarságnak egy kis szigete van Borossebesen és még a mócokat is székely eredetű, romanizált népnek kell tekintenünk. Erre vall viseletük és a nyelvükben kimutatott 700-nál több magyar szó. A Béli-hegyek (helytelenül Kodru) elnevezéseiben és az egész vidék patak-neveiben sokkal több ma is a magyar vagy bessenyő eredetű, mint a román.

A Fekete-Körös völgyén élő, székelységgel egybeolvadt magyarság száma a századfordulón 20.000 körül járt. Innen délebbre, Erdély nyugati részében ősmagyar telepnek nyoma sem maradt. Pedig a Maros és Duna közti hegyvidék egykor fontos szerepet játszott történetünkben.

A Levente-féle kaland után itt vonultak át a honfoglalók és később a Szörényi Bánság a Kárpátokon túl az Oltig terjesztette védőterületét. Ez volt a kapcsolóhidunk a hűbéres Bolgárország felé, amikor Turn Severin mint Szörényvár és a bolgár parton Vidin még Bodon néven határbástyáink voltak a közelgő török veszedelemmel szemben.

Az egykori gyepükapu itt a Karánsebestől északra eső Priszáka helyén lehetett, mert ennek is Gyepü volt a középkori neve. A Temes völgyéből a Duna völgye felé átvezető hágó, a híres Porta Orientalis legfontosabb védővonalunkat keresztezte. Ezért volt itt e vidéken annyi sok határőrfa. Ma már csak a neveik őrzik régi írásokban az egykori magyar örvidék emlékét. (Miháld, Almafa, Karán, Almás, Hideg, Temeshely, Patak stb. Milleker Bódog szerint.)

Mindezeket elsöpörte a török betörés és a nyomában előrehaladó XIV. századi román település. Szörény megye magyar birtokossága ekkor költözött be a Középmaros mellékre. [70]

Erdély Kanaánja, a Középmaros melléke volt az a terület, amelyet az Alföld felől benyomuló magyarság kétségkívül legelőbb és legnagyobb erővel szállott meg. Ez a vidék különösen kedvező klímájával és központi fekvésével is biztosította későbbre a magyarok uralmát Erdélyben és ez a régi marosmelléki magyarság volt az energiatelepe annak az erdélyi magyar fejedelemségnek, amelynek központja szükségképpen Gyulafehérvár.

A marosvidéki magyarság néprajzi szempontból két területre tagozódik. Egyik a délibb Alsófehér vármegye földjére esik, a másik ettől északra, Tordaaranyos vármegyébe. A kettő közül csak az előbbi tekinthető tiszta magyar eredetűnek, a tordaaranyosi már jelentékeny részben székellyel elegyes, sőt valószínűleg őstelepülő székelyek voltak a legrégibb megszállói is.

ARANYOSSZÉK

Az Aranyos-folyó vízkörnyékét meg a Maros-melléki Felvinc vidékét régibb időben Aranyosszék néven ismerték. Itt lakik az erdélyi magyarságnak történeti értelemben legjobban ismert törzse. A honfoglalás óta voltak itt magyar telepek, ezeknek a lakossága azonban a tatárjárás idején majdnem teljesen kipusztult. Az utolsó menekülők a Székelykő várába vonulva állották az ostromot, amíg a fölmentésükre érkező kézdi székelyek meg nem jelentek. Ezek a kézdi székelyek aztán III. Endre 1291. évi oklevelével nemességet nyertek s így lett a székelyekkel bővült magyar lakosság ősnemes és ezekből alakult Aranyosszék. (Lásd Jankó: 24.)

Újabb elem volt az a bányász németiség, amely az Árpádok idejében a felsőausztriai Eisenwurzelből költözött ide, de az említett oklevél idején már annyira elmagyarosodott, hogy városi polgári kiváltságokat érdemelt s így szintén nemessé lett. Ennek a bizonyosságát máig is őrzik a régi torockói családnevek: Botár, Ekárt, Vernes, Zsakró, Tób, Tóbiás. (Az Angerek, Geubelek, Gendelek már kihaltak.)

A harmadik népelem, a törökvilág idején beszivárgó románság a hegyerincek mentén terjeszkedett el, de mindig élesen külön maradt. Csak az az öt magyar falu olvadt közéjük, amelyeknek székelysége hadból szökés miatt jobbágysággal büntetett a XVI. században: Hidas, Csákó, Örményes, Dombró, Mohács, Veresmart és Inakfalva is ide csatlakozott.

Torockó és Torockó-Szent-György népe fortélyos úton a Thorockai-család uralma alá került a XV. században. Jobbágyokká lettek és csak 1848-ban szabadultak föl nyomorult szolga sorsukból. Ez a rangvesztés évszázadokra elszakította a torockói völgyöböl népét a szomszédos Aranyosszékétől.

Hasonló elszigeteltségben fejlődött Torda város lakossága. A XVII. század elején a sok háborúság annyira elnéptelénítette, hogy Bethlen Gábor fejedelem 1619-ben újra telepítette. Akkor épült Újtorda. 333 palotás hajdu települő helye. Később nagyváradi menekülő családok jönnek, majd a környékből is bevándorolnak sokan és a város lakossága mégis, szakadatlanul a kihalás útján halad. A XVII. századi Torda 539 családjából csak 118 él 1702-ben és azóta 500-nál több új család nyerte meg az ingremiátust, de mindezekből összesen csak 188 család maradt fenn napjainkig. Az anyagilag és fizikailag elgyöngülő városi nép helyét állandóan fölváltja az aranyosszéki falvakból érkező egészséges népáradat.

Ilyen módon Aranyosszék népe három csoportra tagozódik:

1. Torockó és Szentgyörgy némettel elegyes őslakossága nem gyarapodik, sőt a bányák kimerülése óta jelentékenyen fogyott.

2. Az aranyosszéki falvak lakossága erőteljesen szaporodik, de többletének egy részét Tordának adja át, így a valóságos népgyarapodás kisebb a tényleges szaporulatnál. Idegen beszivárgás alig van.

3. Torda lakossága erősen gyarapodik, de ebben a népesedésben legtöbb része van az aranyosszéki és a távol Székelyföldről érkező bevándorlásnak.

Az aranyosszéki magyarok háza nagyjából hasonló a kalotaszegiekéhez, de más a kapuszerkezet, a telek-elosztás, kevésbé művészi a díszítés és egy telken több család ritkábban települ meg. Ezért a falvak inkább kifelé terjedők, szűkebb völgyekben igen hosszúra nyúlnak.

A háztájék legjellemzőbb része itt is az utcakapu. A nagykapu már

léces, de nem olyan, mint a székely léceskapu, sőt alapszerkezetében tisztára kalotaszeginek látszik. Egyben nyílik, mint a kalotaszegi leveleskapu, csak az öt végigfutó levél-deszka helyét foglalta el hét vízszintes léce. Ezeket aztán ferde lécek erősítik össze és függélyes átkötések, falunként váltakozó típusok szerint. Az útról tekintve balkézt esik a ház és előtte a kis kert, a lésza kerítés sövénye meg a kiskapu. Ez a kiskapu mindig székelyesen, félkör-alakú szemöldökfával záródik. A sarkokat lekerekítő toldásfa is éppen úgy van közbeeresztve. Teteje háztetőszerű, zsindeles. Galambdúcos kaput csak Tordán építettek, valószínűleg a később bevándorolt székelyek. A kiskapu régebben kúposan tetőződött, mint Kalotaszegen. Régebben a kapuzábékat faragással is díszítették, leginkább háromszöges berovásokkal vagy zezzug vonallal.

Ha a tetőzött utcapadon nem kívánunk megpihenni, beljebb kerülünk s itt a gondozott, virágos kiskertben találjuk a kerekes vagy gémes kutat. A legrégebbeknek sövényből készült a kávájuk. A kiskertet kerítés választja el, hogy az aprómarha se férhessen hozzá az udvar felől. A pítvar előtt az almafa vagy eperfa, meg a malomkő-asztal teszi családiassá az udvart.

A telek másik elősarkában van a disznóól, a külső udvarban. Az ól és a ház közti tér itt különkerített *lészaskert*. Szekerek és nagyobb állatok ezen járnak keresztül. A belső udvarból külön kis ajtón és belső léceskapun juthatunk ebbe a külső udvarba. A lakóház hátsó felével szemben esik a pajta, a nagyobb állatok helye, a telek hátsó részében pedig a közepén álló, magas *jármascsur*. Mellette vagy helyette néhol még egy külön épületet, nyári konyhát találunk.

Maga a lakóház egyes helyeken ma is olyanforma, tornácos ház, aminő a kalotaszegieké. Nem is lehet kétséges, hogy az ősalakja ilyen volt. A jólét fejlődésével azonban a ház is tovább fejlődött. Már az eredeti hármastagozat is kényelmesebb elhelyezkedést ad, ha csak egy család lakik egy földel alatt. Itt csak az utcára nyíló szoba számít háznak, lakóhelyiségnek. A pítar előrésze vagy udvara, *világossága* egy hosszantás gerendával különül el a hátsó, tetőzetlen résztől, a pítar kamarájától. Ez utóbbiban áll a kemence és a tűzhely. Az épület harmadik, hátsó helyisége nem lakószoba, hanem kamara. Az egy sorban épült három négyzetalakú helyiséget egy földel alá foglalja az előttük végigfutó oszlopos tornác.

Az épületnek ezt a kalotaszegies ősalakját tovább fejlesztette a lakók igénye és a kínálkozó építőanyag. Torockón ma is jellemző a gerendás faház. Aranyosszék falvaiban a vályoggal tapasztott lészafal a legáltalánosabb. Ahol pedig bőviben van a kő és téglá, különösen Tordán, ott már városias kőházak épültek. Ezzel kapcsolatban fejlődött az alapterv is. A tornác előrészt elfoglalta az utcafronton ki-

szélesedő, nagy szoba. Ezzel a család tért nyert és a tornác elzáródott az utcai kíváncsi szemek elől. Így jött létre az Aranyosszék legáltalánosabb lakóház-formája, Jankó elnevezése szerint a hátultornácos ház. Megesett az is, hogy a kamarát is elszélesítették az eresz aljáig, mint a szobát és ezzel kialakult a középtornácos házalak, sőt Csegezen a tornác előretolásával a magyar úri udvarház formája is megjelent.

A torockói gerenda-házban németes eltérésnek gondolható a tornác elhagyása és helyett a tágasabb méretű helyiségek építése. A gerendák összerovása a sarkokon nem négyszöges *parasztgerezddel* készül, hanem háromszöges *német gerezddel*. A tordai házaknak meg az a különlegességük, hogy a tornác előrészből olyan fél-szobát alakítottak, amely az utca felé szélesebb házfrontot mutat, nyáron nyitott hűselőhely, télen kamara, de mindenkor alkalmas megfigyelőhely, ahonnan az utcai eseményeket észrevétlenül szemlélhetik a bentlakók.

A háztető fejlődésében is három fokozatot ismert föl Jankó:

A legrégebb, aranyosszéki tetőformában a négy tetősík egyforma lejtéssel találkozik össze a rövid házgerincben. Az utcára néző *farzat* mindig zárt, csak a hosszú oldalak közepére esik egy-egy füstlyuk. Kémény nincsen.

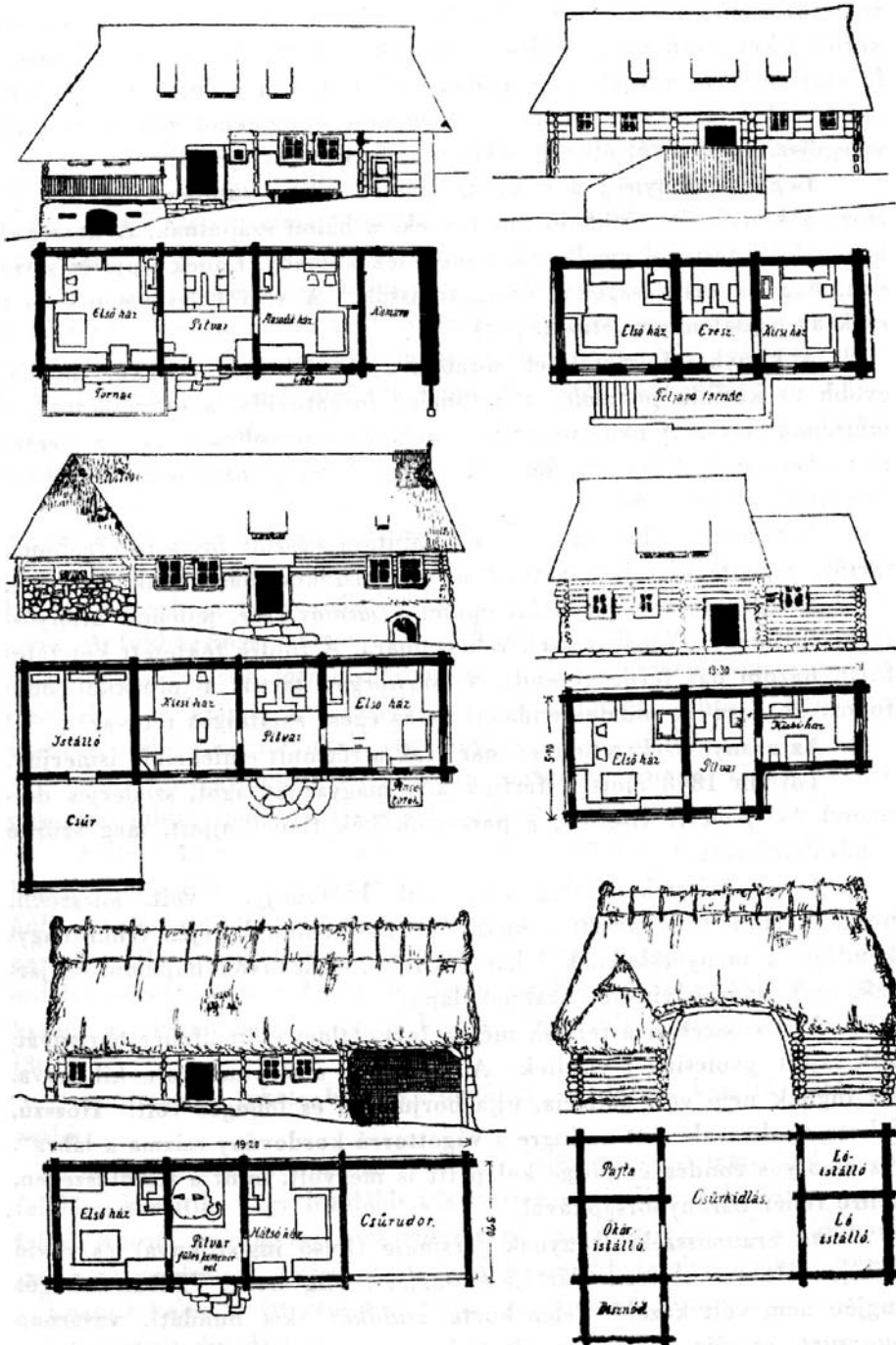
Az újabb házakon a farzatot több-kevesebb falbeépítés és díszítés csinosítja. Rendesen az oromháromszög alján és tetején marad néhány sor zindelynyi tetőcsökevény. Itt már kémény is épül, akár kettő is. Ilyenek a tordai és az égés után épült torockói házak tetői.

Harmadik alak a torockói meredek tető, amely a füstlyukaktól fölfelé egy meredekebb szakaszban tetőződik.

Torockó szomorú multja magyarázhatja meg azt a máig szokásos óvatosságot, hogy az utcára a háznak csak egy ablakát teszik, azt is spallettával deszkázzák. A ház földjét többnyire deszkázzák, de a vesződéses és nem egészséges vályogtöltés is megvan szegényebb helyeken.

Az aranyosszéki ház ma már elvárosiasodott: Torda példáját követi. Csak Torockón maradtak meg régi bútorok, varrottasok, tordai kancsók. A régi divat, Jankó leírása szerint az volt, hogy a vendégeknek való első házban állott a magas ágy 3–3 sorban rakott, pompásan kivarrott csúpjával kifelé fordított párnáival, ugyanilyen ágytakarójával. Mellette a festett láda, odább a *padláda* és mögöttük, mellmagasságig a *falra való deszka*. A fabútorok általában gyantáros, tulipános díszítésűek, szász vidékeken készültek. Az utcai, ablakos oldalon állt a négylábú karos pad és egy padláda, a sarokban az asztal, talpas lábán összefogóval. Kisebb-nagyobb *tékákat* a falba is építettek. A falat fent fogas és *tálas* vagy felaggatott *rúdravalók* (szötteskendők) díszítették.

A második, udvari szobát hátulsó háznak nevezik. Ebben lakik a család. Bútorai az előbbiekhöz hasonlóak, csak hogy egyszerűbbek. A sa-

Torockó-szentgyörgyi építkezés. Thorockay Thurinszky Pál nyomán

rokban, a tűzhely fölött emelkedik a kályhakemence. Nyílása mellett kétfelől két ponk van, „egyiken horgokat tartanak, a másik lépcsőformájú és erre állítják rá a nyársat. Efölött van a „nagy rér” és baloldalt a kis rér. Maga a kemence medgyesi csempékből van rakva, kék virágdíszítéssel, a fát oldalt rakják belé és két kürtője van.

Legbelső helyiség a konyha. Ebben van a sütőkemence: közep-része a kenyérsütő, jobboldalán főznek, a balon szapulnak. A kemence kockaalakú testéből emelkedik a meredek kémény. Ennek súpja és sátra van, hogy a disznóságokat fölaggathassák. A régi füleskemence már csak az irodalomban létezik. [52]

A konyhai fölszerelések sorában gyakori a findzsaalakú, de nagyobb és kétfülű *porzsoló*, a háromágú forgatóvilla, a csicses-kanta, a *lapítónak* nevezett nyújtódeszka, a *deberke* (túrósdezsa) és az ecetet tartó *berzenca*. A nyársat jómódú helyeken tempírozható óraművekkel forgatták, német módra.

A kamara fő-bútora a székely mintára készült *faszuszik* (gabona-tartó), régen sárral tapasztott sövényuszúszékot használtak helyette.

A legfontosabb gazdasági épület a *jármás csűr*, jellemző aranyosszéki építmény, csupán a szekerek számára. A földre fektetett két talpfáján három pár ferde gerenda, a *csűrhorgas* tartja a pipákkal oda-fogott koszorú- és oldalgerendákat és az egész sajátságos tetővázat.

Az aranyosszéki viseletet már csak a régmúlt emlékeiből ismerjük.

Tordán 1848 előtt a férfiak kék magyarnadrágot, szederjes dolmányt és *spencelt* viseltek, a parasztok kék flanell-ujjast, meg szürke condraharisnyát.

A fehérnépnek derékig érő, szűk kartonujjasa volt, *karszékli*, hozzá karton- vagy posztószoknya. Az asszonyoknak fején fehér nagykendője, a menyecskéknek fehér főkötője. A leányok hajadonfőtt jártak, csak nyáron viseltek szalmakalapot.

Aranyosszéken a férfiak még a forradalom előtt „fehér harisnyát, kék lájbit, gyolcsinget viseltek. A kék lájbi sinórosan volt kihányva. Az ingnek nem volt gallérja, ujjja borjúsájú és lobogós volt. Hosszú, fekete nyakravaló jött az ingre s vágottorrú kordovány csizma a lábra”. Az aszalyos condra és pörge kalap itt is megvolt, mint a Kalotaszegen, télire fehér báránybőrsapkával.

Az aranyosszéki leánynak *fersingje* (felső ing-szoknya) és rövid lájbija volt, székelyesen. Pártája szalagjai térdig értek. Vállban lobogós ingjén nem volt kézelő. Télen kurta *zsubikát* (kis bundát), vasárnap *bunzsurt*, csípőig érő ujjast öltöttek, a menyecskék főkötődíszit használtak. Annál egyszerűbb, rongyokból összetoldott volt a gyermek főkötője és egyetlen ruhadarabja, a hosszú ing.

Mindez ma már csak a múlté: Tordán és Aranyosszéken nép-

viselet nincs többé. Csak Torockó és Torockószentgyörgy őrizte meg a régi, nagyon díszes és életkorok szerint is többféle díszviseletét. A kék *muszuly*, kockás flanel-lájbí a fejkendővel hétköznapi is állandó, a piros csizmával együtt.

A torockói díszviselet részletes leírását Jankónál megtaláljuk. Az eredeti német elemek különválasztására eddig senki sem vállalkozott. Pedig a régi stájerországi viselettel való egybevetés megkísérlése érdekes volna.

Az aranyosszéki nép télen csak kétszer eszik napjában: ebédet 10 órakor, vacsorát 6 óra felé. Nyáron a délelőtt reggeli ebéd és nagy munkaidőben oszonna is járja. Télen több húst esznek, mert disznót ölnek. A reggeli étel túrós puliszka vagy kávé. Délre *levet* főznek hússal vagy árván. Ozsonnára a száraz kenyér is megjárja egy kis pálinkával, de vacsorára meleg levesétel vagy *puliszka* illik.

A Kalotaszegen is elterjedt ételeken kívül megemlíthetjük itt a *hagymalevet*, *vetricét* vagy *vedricét*: ez csak zsírban kirántott hagyma, forró vízzel elhabarva. Ha az ordából kiverik a vaját, a maradékhoz kaprot tesznek és felereszti tojással: így készül az *ordás* vagy *ordaleves*. A fokhagymás, borsos rántott lével készült *csirke-bosporos*, meg a savanykás, tojásos *tárkonyos bárány* már erdélyszerte ismert székelyeledetek. Ide számít a *lapogya*, máshol lapótya, rántott káposzta, *kaszáslé*, téjbelaska, pityókalé (krumplileves) és a többi.

Az Aranyosvidéken jelentékeny iparosélet folyik. Torda városának régi, jóhírű iparossága sok tekintetben ethnikumához tartozik.

Erdély nagy részét Torda, a közeli Várfalva és Jára fazekasai látják el mázatlan vagy fehér tufa-mázzal égetett kancsóval, kantával, *hólyagossal*, még tréfás tárgyakkal is. Díszítésük ma is primitív, virágos, egyetlen állatformájuk a *surgyé madár* (seregély vagy rigó). Különös erdélyi nevezetesség a *hólyagos korsó*. Égetés közben diónyi hólyagok kelnek a falában és ezzel tartja hűsön a belé töltött italt. (Lásd még: [36.]

A tímárság fekete bőrt, kordoványt és talpat készítő szakokra oszlik.

A kalaposok különböző vidékek ízlésének és igényének megfelelően készítik, vagy legalább készítették a sokféle *félcsárdás*, *munkácsi*, *Károli*, *dalárd*, *lapos* és *szűkcsárdás* kalapot. Ezekről a vidékbeli mindjárt megismeri a vásárokon, hogy ki melyik falubeli ember. Régen a Kossuth-kalap is itt született meg. Az új módi természetesen itt is sokat rontott, feledtetett.

Vannak csizmadiák, szabók, takácsok, asztalosok. De különösen helybeli nevezetesség a *tordai mézes pogácsa* és a *tordai pecsenye*. Az előbbi csak Tordán és Gyéresen készül. Az utóbbi, a parázson sült,

ropogós disznópecsenye egész Erdélyben elterjedt (az enyediék tréfásan dögnék emlegetik).

A tordai, régi római alapon fejlődött sóbányászat idő folytán modernizálódott. Az egykor híres torockói vasipar pedig ezalatt lassan elsorvadt, megszűnt. Érctelepei elfogytak és az egyszerű öskohászat nem bírta a lépést a nyugat világversenyével. Úgy járt, mint Bolgárország több hasonló, régi és kedvező anyagokra alapított bányatelepe, ahol szintén német bányászok fejlesztették az ősipart. Az idegen telepések ott elbolgárosodtak, itt elmagyarosodtak.

Torda és Torockó régi iparát ma már csak Jankó leírásaiból ismerjük. A vasbányászok azóta igen szorgalmas gazdákká alakultak, hogy területük jobb megművelésével biztosítsák megélhetésüket.

Szokásrendjük sokban hasonlít a kalotaszegiekéhez, de egyszerűbb. Például az aranyosszéki lakodalomban jóval kevesebb a verselés és eredeti eleme is alig van, a menyasszonykontyolás pedig annyira egyszerűsült, hogy nem is a testét fátyolozzák körül, hanem már csak a szemére kötnek kendőt a szégyenlősség ellen. Ezután következik a menyasszonytánc meg a *somodi*, a torockóiak jellemző fűszeres kalácsa. Torockó és az Aranyosság többi része a lakodalmas szokás tekintetében elütő rendet követ.

A temetéssel is különös szokások járnak. A legrégebbi sírkövek háztető-alakúak. Várfalván, ha fiatal leány vagy legény hal meg, hat leány és hat legény muzsikaszó mellett viszi ki a temetőbe; mikor ráhúzták a földet, keresztbeteszik a kapákat és a hat leány és hat legény ismét muzsikaszó mellett, szótlanul járja körül az új sírt. Ez a körüljárás kétségkívül a régi halottkörüli tánc utolsó maradéka. A sírgödört belül kipadolják és padokra osztják, mint Székelyudvarhelyen, hogy több halottat is tehessenek egymás mellé, pl. Tordán esetleg 15-öt is.

Az országszerte ismert Betlehem-járás mellett itt tréfás verseket is szokás mondani s így nemcsak az ősi „istenszületés” szimbóluma jött át, hanem a balkáni koledálás tréfás szórakoztatása, amiért a legények itt is ajándékot kapnak, házról házra járva, akárcsak Bulgáriában vagy a régi Romániában. [53]

A babonafélékkel, mint kevésbé áttekinthető és igenis nagy elterjedésű anyaggal, nem foglalkozhatunk e helyen, de mégis figyelemre méltó az a népies kozmogonia, amely szerint (Jankó) a Föld kerek és víz fogja körül. Az ég boltja pedig a Föld szélein nyugszik. Az egész mindenséget állatok, még pedig cethalak tartják a hátukon. Ha megmozdulnak, akkor földrengés van. A kék eget felleznek mondják, mert az igazi eget, vakító fényességében csak akkor látni, ha a felleg meghasad, vagyis villámlik. A csillagok is csak a felleg apró lyukai, amelyeken az ég keresztültündöklük.

A FEJEDELMI VÁRMEGYE

Alsófehér vármegyében ma igen kevés a magyarság. És Erdélynek ez a közepes fekvésű vidéke éppen magyar szempontból mégis különös figyelmet érdemel.

Régebben kétségkívül jelentékeny magyar település volt itt, de a fővölgy mentén lefolyt háborúságok alatt, mint telepesek és mint hadi-nép is ők szenvedtek legtöbbet. „Maros-csúcs, Miriszló, Felenyed, Lőrincréve, Gezse még a mult században is egészen magyarok voltak”, írja Alsófehér magyar népének monografistája, Lázár István, akire itt legtöbb adatunk támaszkodik. Gambucnak még a 14. században Gombóc volt a neve, „még e század első felében is Hegyalján s a bányavidéken élénk magyar élet virágzott”. A megyében „legalább 150 olyan magyar eredetű családnév van, amelynek viselői ma... nem magyarok többé” (Lásd Lázár István monográfiáját. [31])

„Abrudbányán 1784-ben 1122 egyént, Veresegyházán 1848-ban 30 családot kényszerítettek a görög vallás felvételére... A közép- és kisbirtokos-nemesség nemcsak a harcokban pusztult, hanem a gazdasági életben sem tudott lépést tartani... Földjeiket aztán javarészt módosabb oláh gazdák szerzik meg... A megyei latifundiumok pedig századunk közepéig egyenesen elősegítették azt, hogy a hegyvidéki pásztornép, mint jobbágy, a falvakba telepedjék.” Mindszent és Diód magyar kuriáit még szemünk láttára nyelte el a szolgaságában megerősödött románság.

Egyébként, a hegyvidéket megszállott románságon kívül, más népelem kevés jött ide. Bucsum havasi község székelyekből és a 18. században letelepült szepesi aranybányászokból alakult. Székely telep volt a régen Aranyosszékhez tartozott Hari, Bogát és talán Medvés is. Vajasd és Borbánd a székely határőrezred telepei voltak. Miriszló és Magyar Lapád valami halvány szájhagyomány szerint hajdú telepek lehettek. Bolgárok is voltak itt: Csergeden elrománosodtak, Alvincen azonban megmagyarosodtak.

A millennium idején összesen 30.000 volt a magyar a 193.000 főnyi megyei lakosságból.

Az építkezésen kevés itt a jellegzetes. Az aranybányavidék sok magas, zsindeyesfödelű kapuja Lázár szerint is „a székelyektől került ki” és így a mócok székely eredetét itt is megerősítve látjuk. A völgyek falvaiban azonban a legáltalánosabb a vesszőkapu. Ez is igen kezdetleges kivitelű, többnyire a szokásos tetőzetet sem rakják föléje. Ahol deszkakapu van, ott a kalotaszegi levélkapu (ugyanígy ismerik a Nagy-Alföldön is) ritkább, mint a kétfelé nyíló.

A házépítésben sincs egységes stílus. Csak a hármás beosztás maradandó, de a hátulsó ház rendszeren a többinél kisebb helyiség.

Alsófehér vármegye falusi építkezésében, megfigyelésem szerint, nem a faji vagy tájszempont az irányadó, hanem az építőanyag lehetősége. A megye nyugati vidékein, ahol bőviben van a jó építőkö, kőházakat építenek. A geológiai értelemben elhatárolt Mezőség területén a sómárga-talaj ad alkalmat a vályogház-építésre. A fa- és kőanyag hiánya kényszeríti a lakosságot erre. Módosabb a vastag, deszkák közé vert vályogfal. Egyszerűbb, de gyakoribb az ágas fonadékra rávert patiscolás. A fenyőerdő hiánya majdnem kizárja a gerenda-építkezést. A borona vagy gerenda nevet nem is ismerik, blánát mondanak helyette, mert a román hegyvidékről hozatják, ha már elkerülhetetlen szükségük van rá. [50]

Mezőségi kirándulásaimon mindenütt tapasztaltam, mennyire jellegzetessé teszi az építkezést a fa- és kőhiány. A szilárdságot pótolja a sövényfonadék tökéletesítése, a sarkok kerekítése és a vastag falazás: mert az anyaggal nem kell takarékoskodni. Vesszöből készül a kukoricakas, az istálló, tyúkól és a határőr hurubája, és pedig legtöbb esetben az anyaghoz alkalmazkodva, kerek falakkal. Ugyanígy készülnek a belső telkek kerítései. [51]

A mezőségi kerítésrendszernek jellemző példáját láttam Magyar-Lapádon. Itt a falu régi, belső területe nagyobb telekszigetekre oszlik. Több gazda telkét együttesen fogja körül egy sánkra emelt, hatalmas, magas kerítés. Valóságos védő vár, nem szögletes, hanem kerek alakban. A közbeeső utcasorok a közös kerítéseknek megfelelően hol szűkebbek, hol terekké szélesednek. Ezek a mezőségi sövényfalak a régi földvár-építkezés formáit őrzik és védelmi célokra is megfelelhetnek. Erre mutatnak a hosszan kiálló, kihegyezett kerítéskarók, a fonadék fölé rakott földél és tüskekoszorú. Hogy ez a védőrendszer milyen régi lehet, azt elárulja a köztük futó utak mély bevágódása.

Csak a régebbi háborús világ magyarázza meg, hogy a termékeny, gazdag, de követ nem adó Mezőség ma is biztonságosabban építkezik, mint a szegényebb, de félreeső, köves talajú hegyvidékek.

Ha a tornácról benyitunk a pitarba, itt is megtaláljuk a nyitott tetejű tűzhelyet és a padka közepén, régi házakban a boglyakemencét is. A félgömb-alakú kemence búbjára cserépfazekat falaznak – hogy mentül magasabbra fölhúzza a benn sült kenyeret. (Így magyarázzák ezt a miriszlóiak.) Egyébként a kemence szögletes, polcos és lapostetejű formái a legnagyobb változatosságban találhatók, ahol el nem foglalta még helyüket a városias vasplatten. [52]

A nagy ház belső sarkában régebben mindenütt megvolt a kályha-

kemence. Akörül gyülekezett a ház népe télen és ha elhallgatott az osztováta kattogása, megindult a tréfa, nóta, mesemondás.

– MÉR *csájják* a kemencét a házba? – Mert a házat nem cs(in)álhatják a kemencébe.

A mesélő embert csendben illik hallgatni, ezért hívják az ő mondatát *türelem-beszédnek*. „Sohasem mond két ember minden részében ugyanegyet. Sőt egy ember sem mondja másodszor ugyanazon szavakkal és részletekkel. A hangulat és képzelet beszéd közben teszi őt költővé. Az egyes részleteket kiszínezi a való életből, néha groteszk képzeletből, talán régi-régi, hallomásból vett vonásokkal. ... Valóban ilyen elbeszélővel *meseszéket ülni* nem közönséges élvezet, s érthető az áhítat, mellyel a társaság hallgatni szokta.”

Marosmelléki legény ritkán házasodik távolabbi helyről, legfeljebb a szomszéd faluból. A sokszorosan összeszövődő rokonság meg a jobbágyélet közös sorsa egyetlen nagy családdá forrasztotta össze a falu népét. A komák, sógorok és szomszédok együtt munkálkodó szövetsége gyakran a családi kapcsolatnál is szorosabb kötelék. Itt fejlődik ki a közlelkiismeret, amely hangos megszólásban, csúfolódásban rója meg az ellene vétőket: sokszor goromba, de megbocsátani tudó.

„Házuk örömét és bánatát készséggel megosztják s tehetségük szerint igyekeznek egymáson segíteni. Legjobban bizonyítja ezt két szokásuk: a *hapsa* és a *kaláka*.” (Utóbbit mint székely szokást a székelyekkel kapcsolatban alább ismertetem.)

Ha valamelyik gazdának elkárosul egy állata, azon hapsával segítenek. Levágják az állatot és közösen szétosztják a húsát. Megszabják a lehető legolcsóbb húsárat s aztán az egyes darabokra nyilat, vagy *cinkust* húznak. „Erre a célra egyenlő hosszúságú s vastagságú pálcácskákat vágnak: egy-egy ilyen fadarab a nyíl vagy cinkus. Mindenki rávési a maga jegyét, felmutatja s a kitett kalapba veti. Mikor minden nyíl együtt van, egy gyermekkel a nyilakat egyenkint kihúztatják. A kihúzott nyilak gazdái a kirakott sorban veszik át a maguk osztalékait.” Ugyanígy szénát vagy hízott disznót is vehetnek együttesen a szegényebbek.

A fonóban sokféle játék, tréfa járja. Végül is táncra kerekednek, amennyire a szűkös házfalak megengedik. Megszólják a *landarist*, vagyis mindenféle idegen táncot. A tiszta magyarjellegű falvakban még ma is divat a régi magyar tánc, amely nem csárdás és csak a férfiak járják külön.

„– Karéjba, legények! – kiáltja az első legény s erre mindegyik elhagyja táncosnőjét, körbe állanak, felugornak s felugrás közben özszeütik bokájukat, a földön kettőt toppantanak s újra fölugornak. Délceggé magasodik ebben a táncban a legény, kezeit kitárva a tánc ütemét hüvelyk- s gyűrűsujjának pattogatásával kíséri, még pedig olyan erővel,

hogy néha a vér is kiserken. Ha megszárad az ujja, a földhöz vagy a csűr oldalához feni.” Ha kevés a hely, kettesével, hármásával *teszik ki a pontot* (táncfigurát). Így járják a szólótáncot.

Ha együtt van a fiatalság, rendszeren egy üres csűrben táncolnak. Közben pedig a serdülő legénykéek ellesik és már próbálgatják is a csűr mögött a legénytáncot. „A combot verik egy kézzel s utána csattintanak mind a kettővel. Aztán meg szétterjesztett lábbal lehajolva, a zene üteme szerint veregetik bokájukat és combjukat, néha a földet is. Közben összecattintanak s kiegyenesedve jobbra-balra topognak. A formákban rendkívül találékonyak... Szenvedély, sőt bizonyos vad negédesség van ebben a táncban, amikor büszke fejhordozással, az őserő korlátlan szabadságával tombol a legény. Szinte rengeti a földet s pusztán a zene ütemével fegyelmezteti kedve csapongását. Amikor elvégzi, nagyot toppant, rátarti kénnyel nézi a hatást s helyet enged a következőnek, maga pedig int a várakozó leánynak s párosával forgolódik.” – „Szót a táncnak! – rikkant belé a felhívás és megered a kurjongató rigmusok áradata.”

Itt is szokásos a gyermekek karácsonyi éneklése, amint itt mondják, a *kolindálás*. A fiatal legények szövetsége rendezi a farsang mindenféle multságát. Előtte és utána azonban szorgalmas templomjárás a kötelessége mindenkinek. A marosmelléki magyarok is reformátusok. A házas emberek és öregek társasköre a cinteremben, a templom kertjében (cimeterium) alakul ki. Az ott szereplők egyúttal az egyháztanácsnak is tagjai.

A házasságkötés itt is a legkörülményesebb szertartás. „Mikor a szülők megegyezésre jutottak, megkezdődik az örvendetes megoldás reményével biztató vígjáték, mely apró bonyodalmakkal s cerimóniákkal lassítja a mese folyását. A legény törekvését a kérő-násznagy és neje, a *nyüszőasszony* pártolja. A lány birtokbavételét, ennek akarata ellenére is akadályozni a kiadó násznagy vagy lányos-gazda van hivatva. A menyasszony állandó kíséretét, közvetlen védelmét a nyüsző- vagy *nöszörölányok* képezik. A vígjáték állandó jóhangulatáról a vőfélyek gondoskodnak: ügyes és beszédes legények a vőlegény legjobb barátai közül.”

Többek közt egy tréfás temetés alakjában éled meg valami ősi szertartás misztikus emléke. Magyarlapádon egy legényt deszkára fektetnek, kezére két fabábot kötnek s így viszik be, kinyújtóztatva a szoba közepére. A legény halottnak látszik, de mosolyog. „Lassanként a zene ütemére mozgatja a lábait, kezével a fabábukat a deszkához ütögeti. Gyorsabb ütemre gyorsul a mozgása is, végre felugrik, összeüti bokáját s nagyot rikkantva járja végig a szaporáját.”

Menyasszonytánc közben sokféle tréfás és csapongó vers járja.

Nagy részük nem bírja meg a nyomdafestéket. Következő vasárnap van az új menyecske ünnepélyes bemutatása a templomban. Ilyenkor legszébb ruhájába öltöztetik és fehér csipkekendőt takarnak a fejére. Eznap a vőlegény szülőinél, a következő vasárnap a menyasszony szüleinél ebédelnek együtt s ezzel ér véget a lakodalom.

A család rendjére jellemző, hogy az asszony magázza az urát, keed-nek szólítja és harmadik személyben beszél róla. A férj azonban tegezi és társamnak, asszonyomnak nevezi. Ha együtt mennek, az asszony hátrább marad egy-két lépéssel „Szó nélkül viszi az átalvetőt, míg a férj előtte botoz nagy kényelmesen. Asztaláldást is a férfi mond, sőt a nő nem is ül az asztalhoz”, – minden éppen úgy, mint bolgár-földön.

A marosmelléki viselet legszebb és legrégiesebb formáit Miriszlón és Décsén találtam meg. [50] A len- és kendervásznat, a *darázs-fészkés*, *barackmagos* mintájú kendőket, sőt a vörös-zöld kockás, *fenyőágas* szövétű gyapjútakarókat is maguk szövik, de a leánying már zörgös-vászonból, bolti anyagból készül. Az asszonyok csipke nélkül viselik. Derék-nél elvágják, vállán hólyagos ráncot tesznek, kézelőjén, gallérján is ráncba szedik és vörös vagy kék hímzéssel szegélyezik. Egyébként a pendely, *rokolya*, a *ruhának* mondott kötény, a fejkendő és csizma mind városias, csak a *kislájbí* székelyes szabású, meg az ujjas. A régi kislájbí bőrből készült, mint a férfiaké, csakhogy derékon fölül elvágva. Télire is a férfiakéhoz hasonló, fehér bőrködmönt öltöttek. Mindezek a férfiak bőrkabátjaival együtt enyedi szücsök keze alól kerültek ki, tiszta fehér juhbőrből, ugyancsak fehér, de simított juhbőr-cifrákkal és kék üveggombokkal. (Barna vagy feketére pácolt bundákat csak román nők viselnek.)

A miriszlai és décei férfit messziről megismerjük erről a páratlanul izléses, hószín-fehér viseletéről. Csak a magas csizmája, meg a bokrétás, széleskarimájú, kerek nemezkalapja fekete. A harisnya is fehér posztó, fekete zsinórzással. Legtöbb gondot az *ujjasra* fordítják és ez nevével ellentétben ujjatlan, nyaknélküli, derékon alul érő bő mellény. Elül, közepütt sallangos. A mellen és a széles zsebfordók fölött simított bőrcifrákkal, virágsorokkal ékesített. Ugyanilyen modorban készült a hosszabb, de térdig sohasem érő, bő bunda, az *ujjas-kozsók*, vagy ködmön. Ezek az egyszerű díszítmények a Maroson túli területen színes hárászhimzésű virágdíszszel gazdagodtak, de ott is megmaradt a fehér alapszínű birkabőr.

Elmaradhatatlan kiegészítő része a ruházatnak az *átalvető*: gyapjúból szőtt kettős zsák, amely egy darab szövethől két végének visszahajtásával áll elő. A magyaroké mindig kockás és sokféle színű, csak sárga nincsen benne. Ebben különbözik a csíkos szövésű és mindig sár-

gával tarkázott román átalvetőtől. Ahány falu, annyiféle az átalvető színe és mintázata.

Igen díszes a fehér kivarrású legénying és a Maroson túliaknál, különösen a leányingeken, a vörös vagy kék fejtövei átszótt, különös, ráncolt technikájú mellrevaló részlet, a *csupág*. Ez a pompás kézimunka már-már tűnőben van, pedig iparművészeti kiaknázásra is fölvehetné a versenyt Kalotaszeg ismert varrottasaival.

A férfi melegebb gunyájának posztója saját juhtenyésztésük anyagából, házilag készül és ebből kifolyólag, akárcsak Bulgáriában, háromféle természetes színű posztójuk van: fehér a harisnyára, barna és vörös a télikabátra. Ez utóbbi itt is *aszalyosan*, ék-toldással bővül deréktól lefelé, mint Kalotaszegen és sárga-veres posztó és zsinórdísz szegélyezi. Ahol ilyen kabát vagy *kozsók* nincsen, ott a mellrevaló alá kék flanel *pundrét* vesznek télire vagy legalább az ujjait varrják hozzá az ujjashoz. A szűrvisélet utolsó maradványa lehetett a lapádi pásztorok „meggyesi fehér szüre”. [31]

Az asszony díszességének kiegészítője a főkötő. Legjellemzőbb az ózdi, bükkösi és magyarlapádi nők budrésszélű és a hajat egészen beborító zabolai főkötője. Nyakukra legszívesebben sűrűsoros, piros kalárisfüzért tesznek, hátul hosszan lelógó *kucorgókkal*, vagyis ráncolt szalaggal.

Sajátos helyi szokás van Türben. Itt a leányok derekát „piros-kék *bruv* övezi”.

A viselet egyes részletei faji megkülönböztetésre törekszenek. A magyar férfi beköti az inge alját, de egyes falvakban már hátul vagy egészen is kieresztik, mint a románok. Télen báránybőr sapkájuk van, de nem hegyes, mint a románoké, hanem betűrt, lapostetejű, sőt a *bükkösi kucsma* oldalt hasított, magas széle akkora, hogy a búbján is túlér. Széles bőrovet, *düszűt*, *gyűszűt* vagy *serpárt* egyes helyeken a magyar férfi is visel, de ez egyszínű, régies és nem olyan tarka bőrhímzésű, mint a románoké. Ma már tudjuk, hogy eredetileg magyar készítmény ez, tőlünk vették át és ma is magyar iparos készíti. A magyar férfi inge mindig galléros, fehér cérnahímzéssel, sohasem színes hímzésű. Bocskort nem viselnek.

Hasonló különbségek a női viselet részleteiben is vannak. Például a fejkendő nem lehet fehér. Ha csizmára nem telik, legalább cipőt vásárolnak. A sárga színt következetesen kerülnek.

Másirányú változatosságot ad a viseletnek az egyes falvak és a korállapotok megkülönböztetése. A nők életében négy ilyen viseletkülönbség váltakozik. Például a fejkendőt a leány hátra köti, az asszony már az álla alá. Ünnepen a lányok kendő nélkül járnak, hátraeresztett hajfonattal. Máskor virágos kendőjük van. A vajasdi lányoké

piros. Túrben az asszonyoké fehér, máshol mindenütt sötétszínű. Az alsófehérmegyei viseletek sokfélesége, tarkasága önkéntelenül a Balkán viselet-gazdagságát juttatja eszünkbe. Sehol magyar földön, kis területen nem találunk ilyen sokféleséget a ruházatban és a viseletnek ez a színjátéka a faji életnek is nagy forgandóságát, keveredését és átalakulásait fejezi ki.

Magyarországi látogatónak legalább is bántó meglepetés, mikor a marosmelléki, díszesen öltözött magyar táncolók ajkáról ilyen versek hangzanak el:

Fardics raazsám **ingemet**,
Mind egy malamkereket.

Szépen faj a **Maras** vize,
Mazsdik a raazsám belléle.

Én is vaatam valaha
Virágak kez **víj**ala,
De mas vagyak **tulipánt**,
Kit a szerelem nem bánt.

Aztán szóbeszédbe elegyednek, „me Pendzsi min **mandagatta**, hogy **nem**ég menyen Marci után, **sakszer** manta a ján, hogy valahagy csak **kiszkepál** a kétesből, me inkább hótté s **parré** legyen, min békesse a fejét vélle. – Na **haaj** te csak ada rá!” – Ilyenformán hangzik a marosmelléki tájszólás. (A **vastag betűs** szótagok erősen hangsúlyosok.)

Aki marosmelléki tanulókat helyesírni tanított, megtanulhatta, milyen gyöngye lábán áll ott a nyelvérzék. A marosmelléki magyar sohasem tudja biztosan, hol írjon rövid, hol hosszú hangzót, hol egyszerű és hol kettős mássalhangzót. A falusi nép a hangzók értékét is össze téveszti és így áll elő a beszédben a tömérdek a és e hang. Ez a nyelvromlás az elszigetelten élő középerdélyi magyarok beszédében kétségkívül román hatás eredménye. Amely hangzó a román nyelvben hiányzik, azt a legközelebbi rokonhangra váltják át. És ezt a ferdített kiejtést veszi át a magyarul beszélő román szomszédától a magyar. Így hajlik el az *ö* hang *e* felé, az *u* és *o* *a* felé, az *i* *e* felé stb. Ellenben a szígyen, vírem, csípel és más efféle kiejtések még a tiszántúli magyar tájszólás emlékét őrzik, ahonnan ez a nép elszakadhatott.

Nyelvromlás az ikes és iktelen igék összezavarása: maradhatal, engedhetel, farrik, lépik, kelletik. Ide vágnak a hangegyeztetés hibái is: háramszer, sakszer.

A román nyelv torzító hatásának kiáltó példája, hogy a magyarok nem kiáltanak, hanem *tyáttanak* és a „már nem” vagy „többé nem” helyett à nu mai mintájára állandóan *neméget* vagy *nem méget* mondanak.

A marosmelléki magyar beszédben a legtöbb idegen szó román eredetű. A többé-kevésbé elferdített általános magyar szavak között igen kevés az itt keletkezett magyar tájszó: *berka* (szőrfonál), *csilla* (boldogtalan), *csiripár* (kontár). Vannak német eredetű helyi szók abból az időből, amikor Nagyenyed még Strassburg névvel német telep volt: *henkely* (szőlőcsutka), *cubák* (csirkecomb). Sok emléke maradt a kollégiumi latin életnek: ágál, ákációs, cidus (coetus), fuzsitus (lótófutó, kapkodó), mutál, surgyé (a szalmazsák neve a surge ébresztő vezényszóból). A percérek *hipi* neve is innen ered. Még a régi bolgárszlávságból is maradtak szók, amelyeket ma tévesen román eredetűnek bélyegeznek: gornik, palamár (hajókötel), varkulács (verkulák, förkulyák = lidérc).

Nagy számmal halljuk az Erdélyszerte ismert székely szavakat is, de az idegen eredetű szók nagy többsége mégis csak a románra esik. Vannak olyan vidékek, ahol a magyar beszéd sűrűn tele van már tűzdelve román szavakkal, sőt a balázsfalvi érsekség területén a magyar családok bizalmas nyelve már a századforduló idején is a román volt.

Ide jutott az a magyar népelem, amely az Árpádok alatt ide, mint új honfoglaló bevonult. S ennél kedvezőbb képet nem nyerünk az északi és középső vármegyékben sem, ahol a magyar betelepülők sehogysem tudtak számbeli túlsúlyra vergődni.

Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka és a két Küküllő magyar népéről, Hunyadról és Fogarásról néprajzi szempontból csak elszórt adataink vannak.

Ennek a területnek, Közép-Erdélynek és különösen a Mezőségnek magyar néprajzi vizsgálata többféle szempontból is fontos volna. Elsősorban a székely-magyar határ megállapítása is bizonytalan. Érdekes volna tudnunk, hogy igazolja-e a néprajzi kutatás a történészeknek azt a föltevését, hogy a legrégebb székely település helye itt keresendő. De bizonyos népközi érintkező pontokat is itt figyelhetnénk meg leginkább. (A Kisküküllő mentén értesülesem szerint Kelementelke az utolsó székely falu.)

Vannak Erdély népéletének olyan jelenségei, amelyeket igen nehéz népfajokhoz kötni vagy származásuk szerint osztályozni. Ilyenek elsősorban a nagyon könnyen terjedő babonák és jórészt a népjátékok.

A babonás jelenségek csoportjával éppen ezért nem foglalkozom ezen a helyen. A népjátékok közül is csak a legföltűnőbbet, a *turkajárást* említem. Ezt először Szolnok-Dobokában, jórészt magyar szereplőkkel ismertük meg Semayer közléséből. Később azonban kiderült, hogy a rézbányai románok is gyakorolják, sőt nagyobb területen is szokásos. A fölvonultatott és földízített ökör tur, turka neve eredetileg

a bölény szláv neve. Ebből és a szereplő maszkosok neveiből itélve is szláv eredetű összokásnak látszik. [44, 45, 69]

Miután a szláv elem, amelynek egykori ittlakását a mai helynevek is nagy számmal tanúsítják, régibb Erdély bármely mai népénél, érthető, hogy a szláv néprajzban nem egy olyan tényező forrására bukkanhatunk rá, amely a mai népfajok életébe a régi szlávbolgárok beolvadásával juthatott át és így vált a mai erdélyiek közös tulajdonává.

(A régibb eredetű és ezért fajhoz alig kötött játékszokásokról sok adatot találunk elszórtan az irodalomban. [23, 24, 28, 31, 55, 67, 68])

(Külön fejezetet kívánna az erdélyi őshalászat ismertetése, amelyről Sztripszky Hiador közölt hosszabb tanulmányt. [60])

HÉTFALU

Különös figyelmet érdemel még a csángó-magyarság, az a nép, amelynek 120.000-et számláló és felerészből ma is magyarul beszélő többsége Moldvában lakik. Erről a moldvai csángó népről és irodalmáról legújabban Domokos Pál Péter könyve ad számot. [6] Az Erdélyben élő csángók legnagyobb telepe Hétfalu, Brassó megyében. Sok tévedése mellett is hasznos ismertetést közöl róluk Kolumbán Lajos. [26]

A hét falu, Hosszúfal, Csernátfalu, Bácsfal, Türkös, Tatrang, Zajzon és Pürkerec elhelyezése a Barcaság szélén, a délkeleti szorosok torkolatában arra vall, hogy ezek kezdetől határőr-telepek voltak. Keletkezésük idejéről pontos történeti adataink nincsenek. A „székelyes beszédmód” és néhány családnév egyezése, amire Kolumbán támaszkodik, nem elég bizonyíték a csángók székely eredete mellett. Lehetnek köztük székely jövevények, de viseletük, szokásrendjük és arctípusuk nagyonis elütő. Tájnyelvük pedig valóságos unikum.

A határvédő hétfalusiak igen sokat szenvedtek a külső ellenségek-től is, de talán még többet a háromszázados szász uralom alatt. Az úrbériség rabszolgasorában iskoláik, egyházaik idegen kézre jutottak, ipari munkásságukat pedig kíméletlenül eltiltották. Nyelvüket nem vehették el, de a német szellem annyira lábrakapott, hogy a császáriak mellett harcoltak és kóci gúnynévvvel illették a Rákóczival tartó székelyeket. Nyelvükbe szász és román elemek szivárogtak be, viseletük és szokásaik között is vannak „oláhosnak” látszó jelenségek, de azért az „elfajzás” súlyos vádját semmiképp nem érdemelték meg.

A hétfalusi csángónak majdnem önzésig hajtott szorgalma, szívós munkaszeretete, tiszta erkölce és józansága olyan értékek, amelyekkel Erdély egyetlen magyar törzse sem veheti föl a versenyt.

A csángók házában a már ismert erdélyi háztípusok hármassal be-

osztását és berendezését látjuk újra. A homlokzaton a szántóvasak és a tulajdonos névbetűi jelképezik a gazda hivatását, nehogy az irigy szász szomszéd iparost sejtсен a házban. A pitvar vagy eresz inkább előszobához hasonló. A kenyérsütő kemencét a házon kívül, a telep balsarkába építik. A szobát a *kendőszezen* függő *bokályok*, dísztalak, a fenyőrudon csüngő kendők és a magasra rakott ágy párnacsupjai díszítik. Ez utóbbiak nem hímzett, hanem szöttesmintázatúak. Ugyanilyen az a *merenda-ruha* is, amit a fiatal házások ablakára jelvényül kitűznek. Ezek a díszek a háziasszony gondosságát, konzervativus érdemeit jelképezik és bizonyítják, annál értékesebbek, minél régiebbek.

A csángó férfi fehér abaharisnyája a románokéval egyező szabású. Ingük alját is kieresztik, mint azok. Nemrégiben még dészüt is viseltek. Ezt a régi magyar szokást különben tőlünk vették át a románok. De zekéjük olyan, mint a székelyeké. Kerek kalapjuk a marosmellékivel egyező és a csizmájuk nagysága itt is, mint a Marosmelléken a jólét és tekintély fokával arányos. A ruházatban itt is a fehér a régi, kedvelt szín. A felsőjük fekete. Egyéb színeket csak a nők ruháján látni, ott sem igen nagy színpompával.

A férfiak még a múlt században bocskort és fehér báránybórsapkát viseltek, azóta általánosabb a csizma és a fekete, kerek kalap. Melényt nem viselnek. Ehelyett való a *lájber*, az ujjatlan, fehér juhbőrbundika. Télen ugyancsak fehér bőrből készült, de hosszú és ujjas subát öltöttek reá. (A moldvaiak nyáron ma is bő, magyaros gatyában járnak.)

A festőibb női öltözéken is a fehér szín uralkodott. „A csángó nő fehér ruhában tett vallomást hitéről, fehérben járt a táncra, fehérben esküdött örök hűséget férjének és fehér ruhába öltöztetve tették őt örök nyugalomra.” Egyébként a ruha, moldvaiasan *ruva* neve itt csak kendőt, főképpen fejkendőt jelent.

Jobb időkben az asszony nép tömérdek szöttes munkát készített tartalékba s ez türedék vagy *türömbák* néven töltötte meg a tulipántos ládát. Egy-egy családtagra negyven ing is jutott. Ékszereik is páratlanok Erdélyben. Díszes fémcsattos övük és kerek, ékkövekkel kirakott *köszöntyűjük* ugyan egyes helyeken a szászok leányain is divatban van, de mind balkáni, bolgár eredetűnek látszik. A brassói múzeum régi népies ékszerei is többnyire bolgár ízlésűek.

A nők mai ruházata (kis lájbi, melles bunda vagy panyókára vetett zeke) a marosvidékiekéhez hasonló, de itt még nemrégiben megvolt a hétköznapi, laposráncú rokolya mellett a díszes, kivarrott szélű és a mellen mélyen kivágott *hámos rokolya* is. A szász nőknek ma is megvan, de azért nem tőlük vették, mint Kolumbán gondolja, mert ez is balkáni divat. A hámos rokolya nem egyéb, mint a bolgár nők bokáig érő, elül nyitott, de mindig kötény alá fogott *sajája*. Valószínűleg a régi

bizánci női díszruha utóda, Brassó vidékére pedig akkor jött el, amikor Brassó a keleteurópai kereskedelem központja, a Balkán Párizsa volt.

A leányok *kaláris*- vagy *besika*-gyöngysorral díszítik nyakukat. Kétfonatú hajukon földigérő piros szalag van, de fejkendőt, *szajinkát* csak ünnepnap tesznek. Fejdíszüket, kontyukat nem tartja *kerpafa* vagy ruhába sodort drótkarika, mint moldvai testvéreiknek, hanem a háromfaluban sárga selyemkendő, *barancsik*, a négyfaluban pedig sisakalakú, *verzselt csepesz*, vagyis hímzett főkötő a fejdísz s ez utóbbira még áttetsző fátyolkendőt borítanak, ha az udvarból kilépnek. (Régen törökösen az arcot is beboríthatták vele.)

A díszruhát, a verzselt kötényt, ékszereket csak *kiöltözéskor*, vagyis a nagy leánnyá avatás, konfirmálás ünnepe alkalmára kapja meg a leány.

A házasságkötés első föltétele a leány szüleinek, a *kuckoráknak* a beleegyezése. A hozományt, *zesztrát* a *parafernális levélben* előre megszabják. A vőfélyek meghívják a vendégeket és *csetenyefát* hoznak a konyhára az erdőről. A lakodalmas konyha munkásai, a *fentapadók* már várják a konyhára a csetenyefát, vagyis a fenyőgalyat, de a beszállítás nem megy simán. A legények hosszú karókkal, *kosztokkal* fölfegyverezve kísérik a fásszekeret, nagy zajt csapnak, a falubeliek pedig vízesecsebrekkel rohannak ki az uccára, hogy leöntsék a fát. A vízesek és a kosztosok közt csinos kis verekedés támad, míg végre a fát valahogy a konyhára juttatják.

Időközben a menyasszonyt díszruhájába öltöztetik. Mikor illő verselésekkel kikérték, megindul a menet a templom felé. Ahol elmennek, vizes edényeket raknak a ház elé, mert nem jó jel volna, ha üres edényekkel találkoznanak. A násznép menetközben pénzt dobál az edényekbe. A templomi áldás ideje alatt a vőlegénynek egy nőrokona szállítja át a *zesztrát*, hozományt az új házba s ettől kezdve ő lesz az új asszony pártfogója, *zesztrája*.

Amíg a lakomán a násznagy tányérba gyűjti az ajándék-pénzeket, azalatt a zeszter-asszony végzi a bekontyolást. A menyasszonyt és két leányt egymás mellé karszékekre ültetik és a nagy takaróval betakarják, hogy a vőlegény válassza ki a három közül menyasszonyát.

A lakodalmon sokféle táncot járnak, órát, briut és hordozót, csak magyar táncot nem.

Különös szokás járja a családnév használatával. Ha például egy Vajda nevű ember a tótok közül jut oda, azt Vajda Tót Péternek nevezik. Nagykorú fia Vajda-Tót-Péter András. Ennek a leánya Vajda-Tót-Péter-András Kata lesz. Mivel pedig igen sok a neve, az elejét elhagyogatják s így az eredeti családnév feledésbe megy és az apa vagy nagypapa neve válik családnévvé, akárcsak a bolgároknál.

A beteghez mindenki ajándékokkal szokott ellátogatni. Halotti tort is tartanak, de ezt *pománának* mondják. Áldozó csütörtökön a meghalt gyermek szülei kis csuprokban főtt kását hordanak szét falubeli ismerőseikhez. Ha leány vagy legény hal meg, társai földízített fenyő-fácskát, csetenyét, vagyis *tebét* visznek a menet után.

Ünnepszerű népjáték a csángóknál a karácsonyi éneklés (koleda), a kakas-ünnep (célbalövés nyillal egy földízített kakasra) és különösen a nevezetes borica-tánc.

A csángók beszéde érdekes tájszókkal teletüzdelt magyar nyelv. A székely nyelvjárással kevésbé hasonlatos, de vannak közösségei a marosmellékivel. Például csinál helyett itt is csált mondanak.

Nagyapját *mápojának*, nagyanyját *mányijának*, pártfogóját *nyám-*nak mondja a csángó. A hasábfá *cseter*, a tönkfa *ramasz*, a szán *bakonta*, a szénafiók *furkolya*, a zivatar *furtina*, a fából készült vízhordó kanta *fokán*, a falubíró *falnagy*, a szárazság *ajszuság* és az ügyes fiú *borbát* fiú az ő szótáruk szerint. Fonetikájuk is különleges, a moldvai-tól eltérő, de semmiképpen nem székely tájszólás.

Mindezekből látható, hogy a magyarságnak jellegzetes, különálló törzse a csángó. Az etnografus szemével nézve nem székely származék, inkább a honfoglalás előtti magyarságnak egy töredéke, amely nagyobb-részt ottmaradt a lebediai őshazában, a Kárpátokon kívül. Kétséges azonban, hogy külön néptörzs maradéka, mint Veress Endre sejti, mert szerinte a csángó névnek keleti vonatkozásai is vannak.

Figyelemreméltó a bolgár kapcsolat lehetősége is. Erre utal a csángó női viselet, a kerpafa és a fejkendő megkötése. Mindezeknek a hasonmását találjuk a dunamelléki bolgárok viseletében. Az ingdísztítés még apróbb részleteiben is egyező. [53]

(Megemlítjük, hogy kisebb csángó csoportok élnek a Székelyföld keleti határain és Déva mellett is. Ezek többnyire újabb betelepülések. [42, 48])

Régi helyi szokásuk a hétfalusiaknak a borica-tánc. Réthei Prikkel Marián leírása szerint [38] a verbungoshoz hasonló, katonás körtánc ez. Hosszas betanulás után 16 boricás legény és két vezető, a *vatáf* és helyettese táncolják körben. Megelőzőleg végigvonulnak a falun és az udvarokba is belátogatnak ajándékokért. A gyülekező tömeget a négy *kuka*, négy néma maszkos alak szórakoztatja közben, távoltartva a tolakodókat. A táncnak három szakasza van: az egyes borica lassabb, a rákövetkező kettős és hármas borica gyorsabb, allegro lejtésű, leggyorsabb a harmadik rész, a török borica. A táncosok térde mellett csörgők, bokájukon sarkantyúk, *pintinek* vannak. A pintin, *vatáf* és borica szóból Teutsch Gyula igen helyesen a tánc délszláv eredetét sejtette meg.

A borica-tánc mint kalusár-tánc valóban ismeretes a dunamelléki bolgároknál. Arnaudov [1] könyvéből tudjuk, hogy ott is vannak rudasok és csörgősök és ott is a vatáf parancsszavaira járnak, körben és három szakaszban. Csakhogy ők a kör közepébe fektetett beteget gyógyítanak meg ezzel a varázstáncsal. Még kukák is vannak, de ezek *kukeri* névvel külön játékot játszanak más időben, a pünkösdi kalusár-tánctól függetlenül.

Ezekből látható, hogy a bolgár népnek egyik törzse igen szoros kapcsolatban lehetett valamikor a csángókkal.

Hétfalu lakossága a századfordulón 20.000 volt, holott 50 évvel előbb még 22.000-et számlált. Pedig a csángó a legszaporább népelemek egyike. Arra is van adatunk, hogy egyik falujuk népe régebben, 100 év alatt háromszorosára szaporodott. A visszaesés oka az állandó kivándorlás. Ez az értékes népelem a legalkalmasabb tényező lett volna arra, hogy a gyér erdélyi magyarság hézagait betöltse. De itthonmarasztásukról, megfelelő elhelyezésükről nem gondoskodott senki.

SZÉKELYORSZÁG

Erdély keleti részében a Maros, Olt és a két Küküllő felső völgyvidéke a Székelyföld. Négy vármegye: Csik, Háromszék, Udvarhely és Marostorda területére esik, de a történet folyamán Aranyos, az ötödik szék is ide számított. Itt él az a 600 ezernyi székely nép, amely évszázados különállóságával és ősi szervezetével jogot tart a székely nemzet elnevezésre. A magyarságnak ez a törzse katonai szervezetével a legrégebb idők óta vezető szerepet vitt a magyar királyság határainak védelmében.

Bőséges történeti adatunk van arranézve (Paizs), hogy ez a székely magyarság jóval a magyar honfoglalás előtt már itt élt. [37]

Néprajzi különállóságukat első tekintetre elárulják a székely kapuk és a sajátos háztípusok.

Amilyen változatos a székely kapu vörös-kék faragott ornamentikája, olyan messzeágazók az eredetéhez fűzött magyarázatok. Huszka József [71] a díszítmények alapján Tiglat Palazár indiai khéta palotájából vezeti le. Viski Károly pedig [64] legújabban, csak a kapuszerkezetet nézve, a német várkapuk leszármazottjának tekinti. Mindenesetre igen nehéz volna olyan kaput faragni, amelyhez hasonlót valahol az égvilágán még nem csináltak. A puszta valóság mégis csak az, hogy a díszes székely nagykapu nemcsak Erdélyben, hanem Európában is egyedülálló jelenség. A kiskapuval egy keretbe foglalt *galambducos kapu* legszebb formáit Udvarhely vármegyében találjuk. [57–59]

A székelyeknek irtást, magas rétet jelentő *láz* szava mint szláv szómaradvány a vlah-szlávtság fennsíki településére mutat. A jóval későbbi román települők a még magasabb havasi legelőket keresték és csak később ereszkednek le az elhagyott völgyekbe.

Ezekkel szemben a székelységet a völgyi település jellemzi. Ők a vízpartokhoz vonzódtak és az árvíz ellen is biztosítja házaikat a magas kőalapra, emeletre építkezés. [62] Az irtással és építkezéssel kapcsolatos ősszláv szavak (tanórok, lésza, borona, láz, rez) a székely nyelvben arra vallanak, hogy az első település idején ez a nép szoros érintkezésben lehetett a honfoglalás előtt itt élt bolgárszlávssággal. [76]

A székely ház általában magas, hevenyészett kőalaplapon álló *boronaház*. Fenyőgerendákból róják össze s azután kívülről is vagy csak belülről vályoggal tapasztják és meszelik. Lehet egy vagy két szobája, ennek *ház* a neve. Mindig van egy nyílt vagy zárt pitvara, aminek *eresz* a neve és emögött egy kamara. Az ereszt többnyire cifrázatos deszkák határolják, hogy csak belülről lehessen kitekinteni. Ezen kívül az udvar és az utca felől gyakran faoszlopos tornác övezi a házat. Ennek is lehet még elül vagy hátul egy rejtett, eldeszkázott szakasza. [63]

A típusos régi házaknak nincsen kéményük, mert ezt a füst elvezetésére szolgáló magas, zsindeyes tető pótolja. Ha a házban cseresep kályha van, annak a kürtője a nyílt hiuba vezet, ahová az ereszből létrán lehet fölmenni. Konyha, tűzhely vagy sütőkemence rendszerint nincsen a házban, mert annak külön helye van az udvaron. A kő- vagy téglaház, egyes vidékeken szászos oromfallal, cserépfödéllel és kéménnyel csak a legújabb idők kultúrájának hatása alatt kezd terjedni.

A székely háznak ma is meg van helyenként az őseredeti, egyhelyes alakja, amelyből Milleker Rezső szerint az eresz és később az előház hozzáragasztásával fejlődött a mai székely otthon. „Ha tehát a tetőszerkezetnél találunk is idegen vonásokat, ... a székely ház alaprajzának kialakulása, mint ahogy azt Szinte Gábor kitűnő szemével világosan meg látta, teljesen eredeti.” [75]

A székely házat egyes vidékeken részletesebben tanulmányozták, így például a háromszéki „szentföld” háztípusait szakaszokra tagozódó kamráival és változatos, házikóalakú kéményeivel. [41]

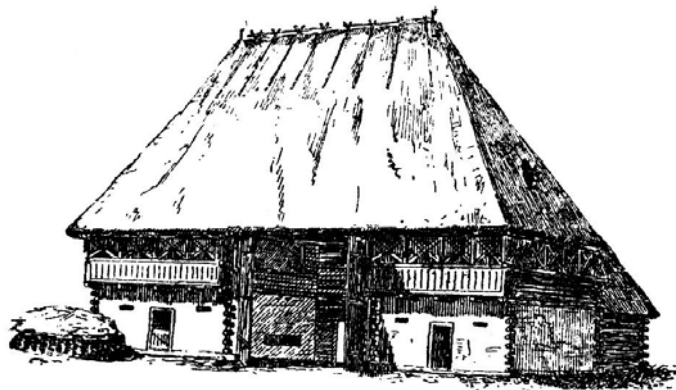
Nagyobbszabású, de nem csekélyebb gondtal készült borona-építmény a *csűr*. Ez is magastetejű, szalmával vagy fazsindellyel fődve. Három vagy négy részre tagozódik. Középső része a tulajdonképpeni csűr, elül-hátul kapuval zárható és fölfelé nyitott. Ide állnak be a szénával megrakott szekerek, hogy a tető alá, a két *udorba* berakodhassanak. A két udor alatt tetőzött és istállónak szolgáló *pajta* van. Az állatok elé a *könyöklőn* vagy *előljárón* keresztül jut be a kóst az állatok

jászolába. Lehet a csűrnek a végében még egy nyitott vagy zárt szakasza, ez a *szin* vagy *árnyékalja* a szekerek számára. [58]

A belső telek, amelyen a székely lakik, az *élet* nevet viseli. „Az életek rendszerint csinosak és nagyon tisztán tartják. Elül van hosszmentes fekvettel a ház, vele szemben a sütőház, benne a búboskemence, hátul átmenetesen elhelyezve a csűr, kétfelül pajtákkal a barmok és lovak számára, ezen hátul a csűröskert, hol az asztagok magas cserfálábakra vannak felmagasztalva és végre leghátul az elmaradhatlan veteményes- és gyümölcsöskert.” Így írja Orbán Balázs. [35]

Az ő idejében még a házelőtti ülőpadokon, a szakállszáritóban időző öreg székelynek „ősüstök” volt a hajviselete. Azóta sok minden megváltozott. A régi település-formák is csak egyes helyeken maradtak meg. A kászoni Altíz, Feltíz és más hasonló nevek a tízes-rendszer emlékei. Régi időben ugyanis nem utcasorokban, hanem körülzárt telek-

Székely kettős csűristálló

szigeteken építkeztek. Minden ilyen házcsoport külön-külön erős, védhető kerítéssel, gyeppel volt körülvéve. Csak később kapcsolódtak az ilyen tízek utcasorokká, de az eredeti település-forma néhol ma is felismerhető, például Csik Menaságon, Mindszenten. [75]

Az erdélyi lakóháznak ma is föltalálható ősi alakjait Kós Károly [29] olyanféle fejlődéssorozatba próbálta állítani, mint Herman Ottó az alföldi kontyos-kunyhótól a háromtagozatú kúriáig. Helyes megfigyelés, hogy ilyen ősi házalakok csakugyan vannak. A Kós-féle ősalaknak, a félhenger-alakú, de földre épített pásztorkulibának még egy elődét is ismerem. Ez a szántalpon épült vándorhuruba. Deszka- vagy *lésza-tetővel* készül és ökörrrel vontatják tova. Ilyen mozgó-házikót sokat látunk ma is az Érchegység havasi legelőin. Régi szláv eredetű találmány lehet. De ezeknek alig van közük azokhoz az álló-hengeralakú lészaépítményekhez, amelyeket régebbi ismertetésem alapján főntebb

már érintettem, [51, 43] még kevésbé a kalotaszegitől élesen elütő székely házhoz.

Kós az erdélyi házak fejlődésében a XV. században bevándorolt flandriai telepesek építéstílusának befolyását látja. Ez a hatás a Kalotaszegről Enyeden és Tordán át a Székelyföldre is eljuthatott. Nem lehet azonban kétségbevonni, hogy Attila népének sokkal régebbi öröksége a házépítő mesterség. Erre vall, hogy ma is ősi szokás szerint, kalákában munkálkodva építik a házat és a faragásban olyan mesteri tökéletességet fejtenek ki, amelyet a szász szomszédok meg sem közelítenek, A szász és a székely háztípus pedig jellegzetesen elütő.

Nagy tévedés „Ázsia füves térségeiről” [30] lóháton vagy szekéren egyenesen ide vándoroltatni azt az avar vagy hunbolgár népet, amelynek a történelem tanúságai szerint évszázadokon keresztül fejlett kultúrája, szobrászművészete (kamennája bábák), kereskedelme és több megerősített városa volt a Fekete-tenger partvidékén. A hún birodalmat csak a Kárpátok választották el Székelyföldtől és odaátról nem „nyári sátraikat és téli kurgánjainak építési módját és tudását” hozta el a hún nép, hanem építészét is. Kurgánban sohasem is laktak, csak holtuk után, mert a kurgán temetőhalom, tumulus vagy kúnhalom, de nem lakóház. Nagyszabású építményeikről azonban a honfoglaláskori bolgárok palotái tanuskodnak. [10]

Más fejezetbe tartozik a székelyföldi úri kastélyok stílusa. Ezeknek szerkezetét azonban Kós művészi linometszetei nem árulják el.

A székely falusi ház tovább fejlődött alakja mint városi ház is jelentkezik az iparos és boltos céljaihoz alkalmazkodva például Székelykeresztúron és Udvarhelyt. Ezek a boltos házak az utcára tolódtak. Elülső erkélyük külön lépcsős bejáratot kapott, de azért az oldaltornác és a ház többi része megmaradt eredeti szerkezetében.

A székely ház bútorzata [57] nagyjából ugyanolyan, mint a kalotaszegie vagy Erdély magyarjaié általában.

Legérdekesebb alkotórésze a székely háznak a tűzhely. [52, 65]

Ha a havasi kunyhók és szabad tűzhelyek szélfogó kőrakásait nem számítjuk, legősibb tűzhelyalak a kőlábakra állított *lepénysütő-kő*. Az újkőkorszak óta használatos sütőkövek ma már csak a primitívebb románság körében maradtak meg. De nemrégiben még ismeretes volt Csíkben is a *kőrelepcsent* vagy *kalatyita*, ez a keleti szláv területen általános süteményfésülés.

A kőből faragott, vagy cserépből égetett sütőharang, a *bujdosó* vagy *cserepulya* már nagy ritkaság. Csak Felső-Csíkban, Békás vidékén hallottam, hogy ismerik, újabban vasból készítve. Parazsat halmoznak reá és innen ered a hamuban sült pogácsa elnevezés.

A keleti szláv területen általános *pest*, a félgömbalakú boglya

kemence nagyon elterjedt Erdélyben. Székelyföldön a sütőházba vagy a ház hátfalához ragasztva szerepel, úgy, hogy a szája a pitvarba nyílik.

A székely ház jellemző tűzhelye a *cserepes*, a többnyire mellé épült szapulóval vagy katlannal. Ez utóbbi maga is voltaképpen olyan kis boglyakemence, amelynek felső kerek nyílásába beleillik az üst. A szája fölé emelt fal és egy faragott faláb tartja ezt a fakeretet, amelyre a szekrényalakú és a falhoz támaszkodó füstfogót, a *csempét* vagy *cserepest* készítik. A cserepes alatt van a *gócalj*, a sárral feltöltött tűzhely. A füstöt pedig négy deszkából összerótt kürtő vezeti ki a hiúba vagy a kéménybe. A cserepes többnyire cserépből, igen díszes mázas csempékből van összerakva. Legősibb alakja azonban cserényfonású volt, kívül-belül vályoggal paticsolva. Ez a kandallószerű nyílt tűzhely fejlettebb alakban a kalotaszegi csempéfűtőkben ismeretes.

Amíg cserép-házfődelet nem ismertek, kéményt nem építettek, fontos szerep jutott a tűzhely fölé alkalmazott *szikrafogóknak*. Legegy-szerűbb esetben egy harangalakú vesszőkosarat borítottak a kürtő fölé szikrafogónak. Későbbi fejlemény a fordított teknő-alakú cserény. Ez is vesszőből készül, de már négy rúdra vagy gerendára építik és ez alkotja a pitvar tűzhelyes felének a boltozatát. A füstöt egy vagy két oldalnyílásán át eresztik be a *hiúba* (padlásüregbe.)

A székely népviselet idők folyamán nagyon egyszerűsült és átalakult. A fehérszékely díszes, egykor talán varrottas ruháit szászos viselettel cserélte el. Csak egyes helyeken, elvétve maradt meg az ősi viselet. Eredeti alakját talán történeti adatokból ismerhetnők meg.

Leghelyesebben járt el Haáz Rezső, mikor a régi Lövete község viseletét írja le a székely viselet példája gyanánt. [14]

A lövétei férfi még kötös inget visel, nem bongost (gombos) és mióta nem eresztik ki hosszan az alját, rövidebbre szabják. A sárgarézcsatos *düszü* is ezzel egyidőben maradt el. A régi posztóövet is csak emlékből ismerik. A csepüvászson *gagyát cigányboggal* fogatják derékhoz, madzag nélkül. Csak a fehér posztóharisnya tartja feszesen. A lábra magyar csizma illik, vagy cepők, azaz bakancs, de régebben bocskorban járt a szegény nép, *fűzött*, *tőzött* vagy *szőrös* bocskorban.

Akkoriban még két *csimbókba* csavarták a fülhajat és Kossuthszakállt eresztettek. A báránybőrsapka vagy kucsma mellett magasztetejű nemezkalapjuk is van (más falvakban más a formája). A fekete nyakravalót kezdik elhagyni.

Legáltalánosabb felöltőjük a díszes, ujjatlan *küsbunda*. „Fehér juhbőrből készül. Mellső része irha. Ezen van a fehér bőrből sodort sűrű *sujtás*” meg a tulipános rozmarindísz. A mesterek a faluban készítik. Rövid, ujjas-bundát és bokáig érő *kozsókot* már ritkábban látni.

Ehelyett télen feketével szegett *posztó-ujjast* vagy a szokmányhoz hasonló, bokáig érő, barnás vagy szürke *zekét* öltenek. Ez utóbbinak is van egy kurtább alakja, a *zekebolond*.

A fiatalok újabban a kisbunda helyett szöttes *lajbit* vesznek, mert olcsóbb. A vőlegény külön jelvénye a kalap mellé tűzött gyöngyös jegy.

A női viseletben a fekete csizma egyező a férfiakéval. Régebben piros kordovánból készült, de bocskort is viseltek mellette.

A rövid gylcsing csípőig ér és alája kötődik a térdig érő *pendely* csepüből vagy kendervászonból. Erre 3–4 alsószoknya következik. A legalsó szűk, hogy táncközben ne kelljen a szoknya után kapkodni. Posztószoknya csak a téli viseletben szerepel, fekete vagy zöld bársonyszalag-rávarrással az alján. Általánosabb a háziszöttes *rokolya* „egyes, békaszemés, tetves, barackmagos, apróvesszős, nagypántlikás vagy szilvamagos” mintával. *Elibé* aztán háziszöttes *karincát* vagy kötöt kötnek. Posztó-surcot csak dologba viselnek.

Derekukra mélyen kivágott és rövid *lájbit* öltenek. Alatta a *rokolya*ig jó darabon szabad marad az ing. Régebben küsbunda járta ehelyett, pirosan szegett juhbőrből, mint a férfiaké. „Öregebb asszonyok télen csípőig érő, nyakatlan posztóujjast viselnek. Ezt sötét-kék háziposztóból varrják. Végig nyitott, csak a nyak kivágásánál fogja össze szőr kötő.”

A leány itt is hajadonfőtt jár a legnagyobb hidegben is. Az asszony bolti kendőt vásárol fejruhának. Télen posztó, nyáron szőr és selyem az anyaga. Mezei munkára széleskarimájú szalmakalapot használnak. (Ismeretes pl. a dobai-kalap.)

„A leányok ünnepélyes alkalommal egy ágba fonják a hajukat és a szoknya aljáig érő színes pántlikát kötnek belé. Az olyan leányra, akinek szoknyáján alul ér a pántlika, azt mondják, férjhez akar menni. Hétköznapi a hajukat két ágba fonva koszorúba kötik.” Az asszonyok hosszú, lapos, keresztben álló *kontyfára* támasztják a kontyukat. Ezt a vőlegényük faragta nekik menyasszonykorukban.

A menyasszony díszéhez tartozik a beavatáskor fölrakott főkötő fekete csipkéből és *magyargyász* szalaggal díszítve, fehér gylcs *nagy fejruhával* borítva.

Ennyit tudunk meg Haáz közléséből. Az ő adataihoz e ponton hozzáfűzhetjük, hogy éppen ez a fejdísz az, amely a különböző vidékek székely női viseletének legnagyobb változatosságot ad az egyszerű pártától a gyergyói menyecske fodros *csepeszéig*. A menyasszony pártájára Felsőrákoson aranypikkelyes csokrot tesznek. Ezt a vőfély a násznap estéjén leveszi és a maga kalapjára tűzi. De megfizet érte, a leányság váltsága jeléül legalább egy bárányt kell adnia a menyasszonynak.

A női fejdíszek valószínűleg a régebbi úri viselet maradványai.

A falvak szerint változó formájú nemez férfikalapok is a polgárosulás idejében lettek általános divatuakká.

A férfikalap szalag- vagy zsinórdíszes és a ruhazsinórozás színe egyes vidékekre vagy falvakra ismertető jellegű. Ezek a jelzések egy régi katonavilág jelzései lehettek és ezért őrzi őket ma is a katonás nép hagyománya. Túlzás azonban azt állítani, hogy „a székely határvidéken a férfiak a reájuk parancsolt katonaviselettel cserélték fel” az eredetileg kalotaszegi jellegű ruhaviseletet (Kós). A lövétei kisbunda, mint láttuk, ma is olyan, mint a kalotaszegieké. A sapka, csizma, harisnya stb. nem változtak. A zekéhez hasonló katonakabát is lehetett ugyan, de azt már a 16. századi székely harcos egykorú képén is ott látjuk és pedig rövidujjú, tehát a bolgár szokmánhoz hasonló alakjában. Legtöbb esetben a székely harcos nem is egyenruhában, hanem saját ruházatában ment hadba. [29]

Kevesebb a valószínűsége annak (Kós), hogy a székely női viselet valaha kalotaszegi jellegű lett volna. Az elül fölthajtott muszulyt legalább régi képeken megtalálhatnánk, ha az a Székelyföldön is divatos lett volna. A magyarországi viselettel pedig alig van valami kapcsolat; az éles megkülönböztetést megadja a szűr hiánya és a helyette szereplő zeke, valamint a bő gatyá helyett a székely „furuanyagtya”, amely csak igen meleg időben vette át a felső ruha szerepét. (Délsomogyi rokona a sipgatyá.)

Nagy érdeme a székelységnek, hogy ma is maga készíti ruházatát és minden ruhaanyagát, sőt háziiparát a nyomasztó gazdasági bajok ott is életre keltették, ahol már elmaradozott. Ma pedig szőttes-, posztó- és cserge-készítményeik, szőnyegek, különösen a hímesszövésű fehérszőtes, a bútorszövetnek alkalmas, ízléses, csíkos szövet, a *sikattyús* és pompás kilimsszőnyegek, a csiki *festékesek* távoli piacokon is tért hódítanak.

A festékes, a régi székely cserge vagy szőnyeg mintáiban, térbeosztásában és színezetében szerintem a bolgár *cserga* édestestvérenek bizonyult. [54, 74]

A tárgyi néprajzi egybevetések nyomán még több egyezést is találtam. A fűrészcsatós aratósarló csak méreteiben különböző a bolgártól. A korondi vágógereblye ötfogú, de hasonló a maricamelléki hatágú villagereblyéhez. A bolgár egyszarvú eke mását, mint régi székely farkét megtaláljuk a sepsiszentgyörgyi és a kézdivásárhelyi múzeumban. A kenyértészta-madárka a bolgár kalácsokon is sokféle alakban szerepel. Még az aratáskor kiakasztott búzakeresztjük is pontosan olyan, mint a csikiaké. [53]

Érdekes összehasonlító anyagot ad a székely kézművesség leg-tökéletesebb alkotása, a szekér. Ezt is Haáz Rezső leírásából ismerjük.

[15] Ötféle alakja közül a hordólajtorjás, *egésvágás szekér* a bolgár búzavidékeken is megvan, de lócs nélkül. A székelyé hátul lócsös. A székely *fakószekér* pedig nemcsak Bolgárországban, hanem a Fekete-tengert környező országokban mindenütt ismeretes, hol araba, hol madsare (magyar szekér) néven. Bolgár alakjának elül is van lócs, a székelynek csak hátul. A lócs maga a bolgár és magyar lócs közt közepeán áll, de mind a kettőtől különböző szerkezetű.

(Aki nem tudná, annak megmagyarázzuk, hogy a fakó szekér csak fából van, vasalás nélkül. Ezért is mondják róla: „fakó szekér, kenderhám, mind a kettő rossz szerszám”).

Amiben a székely viselet a magyartól elütő (zeke, kucsma, harisnya stb.), abban a bolgár viselettel egyezőnek mondható. Ha a székely díszítmények kedvelt kétféjű sasa nem osztrák eredetű, mint ahogy Huszka véli, akkor talán az is bolgár eredetű. Más kérdés aztán, hogy volt-e tényleg a „hún-magyar nép első címere”, vagy pedig Bulgárián át Bizáncból vette eredetét. [72]

A székely kiválóan ügyes faragó-fúró-barkácsoló nép. Ipara igen fejlett és sokágú. [4, 5, 16, 30, 57–59, 66, 71] Ezirányú képességeit az őscserkész-, erdőllő-, vadász- és halászmesterségben csodálhatjuk. Munkájának magas fejlettségére jellemző a társasvállalat, a *kaláka*, amely ismét a bolgárral s nem a magyarral közös vonás. (A móc vidéken is megvan.) A szervezettség katonai alapon fejlődött ősrégi hagyományuk: maradványa a székek ősi jogrendjének és a magyar történet legrégebb adatai szerint is őseredeti csapatszervezetnek. A kis székelységnek legalább 30.000 főre becsülhető hadereje a régi Magyarország egyik jelentős hadserege volt és az ország védelmében több esetben nagyobb érdeme van, mint a sokszorta nagyobb magyarságnak.

Nemcsak tudománytalan, kritikátlan eljárás, hanem rosszindulatú eltévelyedés volt az az irány, amely még nemrégiben is tagadásba vette a székely nép fajiságát, különállóságát. Azóta a külön székely etnikum mellett az embertan, a néptudomány, nyelvészet és a történettudomány a bizonyítékok gazdag sokaságát vonultatta föl. Mai ismereteinket csak ebből a szemszögből csoportosíthatjuk.

A székely népzene megismerésében az volt a legnagyobb meglepetés, mikor Bartók Béla 1907-ben fölfedezte az első székely pentatonikus dallamokat, azokat a régies, monoton énekeket, amelyek a rendszeres moll-skála hangsoránál kettővel kevesebb, tehát öt hangfokozatból alakultak. Ez az öthangúság a szomszédos népek zenéjében ismeretlen, ellenben megvan a magyarral rokon és török-tatár népek zenéjében. Pentatonias dallamokat magyar földön is találtak.

A jellegzetességét újabban a cifrázatokban, a dal ornamentikájá-

ban és különösen az ötfokú rendszerből eredő hangközkapcsolatokban látják. Leggyakrabban a kis terccel vagy kvarttal párosult szekund hangközzel találkozunk.

A székely zenére vonatkozó dolgozatokban e kérdés egyik leg-hivatottabb vizsgálója, Kodály Zoltán csak általánosságban a magyar zenéről ír. [25] Abban állapodik meg, hogy „a székelyek népzenejét lehetetlen a magyar népzeneből kiszakítva, külön tárgyalni. Külön székely népzene a valóságban nincs és ha a székelyföldi zene különbözik is valamennyire a Duna–Tisza táján ápolt magyar népzeneétől, annak semmivel sem nagyobb a jelentősége, mint nyelvünk tájszólásainak”. Ezzel szemben a székely népzene különállóságát több szempontból vitathatom. Ugy vélem, hogy a székely területhez hasonlóan gazdag zeneforrásunk Magyarországon sehol nincsen. Ha mégis a székelyhez hasonló pentatóniás dallamok máshol is élnek, az csak földrajzi elterjedés kérdése lehet. Vagy a székely dallamok jutottak át hozzánk az évszázadok mozgalmas katonáéletében, vagy olyan helyeken találjuk az elszigetelt pentatonikát, pl. a Dunántúl, ahol a székellyel azonos népelem ősmaradványai is megvannak.

Nagy kérdés tehát, hogy jogosult-e egyáltalán az Erdélyben honos és gazdagon virágzó székely zenét egyszerűen régi magyar zene cím alatt könyvelni el.

Ugyanez a helyzet a népköltéssel. Népdala, újkeletű románca a magyarnak is van, de a régmúltban gyökerező balladaköltéssel csak a székely nép s az egykori gyepű vidékek dicsekedhetnek.

A magyar népepika újabb történeti eseményekkel, betyárhistóriákkal foglalkozik, a székelyeké sokkal régibb. A Molnár Anna, Kádár Kata, Kerekes Izsák nevek elárulják, hogy e balladahősök abból a korból valók, mikor családnév még nem volt, csak a foglalkozást megjelölő melléknév különböztette meg a személyneveket.

Magyarországon általános, egyházi eredetű szokás a betlehemes éneklés. Ezzel szemben „a Székelyföldön és a Dunántúl egy részén még ma is *regölnek*. Az ősmagyarság üldözött papjai járnak a házakat, az eladó leánynak férjhezmenést, az állatoknak szerencsés szaporodást kívánva”. (Sz. Zs. Levente 1930. 433.)

A balladáról ma tudjuk már, főként a skótföldi tanulmányok alapján, hogy azok egy-egy helyi esemény elbeszéléséből indultak ki. A regélő, minstrel verse a nép ajkán, a fölösleges részletek elhagyásával dramatiszálódik balladává.

Tudjuk azt is, hogy a balladaköltés otthona nem a nagy országok térsége, hanem a kis szigetek, félreeső hegyvidékek magánya. És ezek a szétszórt mesefészkek mégis érintkeznek, sőt egymásnak adják drámai

témáikat. Legismertebb 25 balladánk közül 14 általános európai típus, csak a földolgozás és a személyek itteniek. Egyről azonban, Kőműves Kelemennéről bebizonyult, hogy a Balkánról, kétségkívül az építés mestereitől, a bolgár néptől jutott hozzánk, Solymossy szerint, ami kissé bajosan érthető, horvát közvetítéssel. [47]

Ma még kevéssé ismert tény, hogy a középkori mondaköltészetnek van egy gazdag balkáni, bolgár pavlikán ősforrása. Kevesen tudják, hogy milyen eleven gyűjtőhelye volt a görög és minden keleti regevilágnak a bogumilista reformáció. Ez az egykor hódító erejű áramlat erkölcsnevelő célzattal szólaltatta meg nemzeti nyelven azt a mesemondást, amely aztán a patarenius-albigens bolgár hittérítőkkal Dél-Európa minden országába eljutott. Idején volna az útjait és népirodalmi hatásait a Bolgárfölddel szomszédos és vele állandóan érintkező Erdélyben is kinyomozni. (A rumén népvallás bogumilista elemeiről Sztripszky és Alexics szolgáltatott adatokat a Szegedi énekeskönyvével kapcsolatban.)

Erdély és a Balkán közt a mondateljárásban csak azért mutatkozik eddig éles határ, mert nem ismerjük kellően a bolgárok mondananyagát és mert nem tudjuk, mely motívumokat vett át tőlük a nyugat, amit mi onnan közvetlenül is megkaphattunk. Szerintem Salamon és Markalf, Árgirus és a többiek csak bolgár közvetítéssel juthattak valamikor hozzánk.

A székely népszokások egy része eléggé ismeretes. A szülő nő ajándékozása, a *puszita* vagy *radina*, a különböző közös munkákra alkaló *kaláka* itt is szokásos, mint Erdély legtöbb vidékén. Igen régi hadijáték lehet a *kutyaiütés*. Az eszem-iszom csak kísérő jelensége ennek. Valóban Nagy Sajón, ahol a nyíl ma is divatos fegyver, értesülésem szerint bekötött szemű versenyzők bottal ülik le a célhoz kötött kutyát. Apácán ugyanez a multság kakasütés alakjában van meg. (A lakodalom leírását lásd: [34].)

Igen régi hagyományos szokás a lovas körmenet a határban a termés megáldásáért. Egyik lovaslegény Csíkbán a föltámadó Jézus szobrát viszi.

Még régibb, pogánykori szokás, hogy temetés után a sírba belelőnek, a tornál pedig külön tányérok és edények vannak használatban, amelyek a falu köztulajdonát képezik. Mindez Csíkból nyert értesülésem vagy ötven évvel ezelőtti időből. (Néphitre vonatkozólag lásd: [17, 61].)

A legjellemzőbb szokásjelenség mindenesetre a néptánc. A legjobb régi ismertetés, Seprődi János közleménye nyomán írjuk a következőket. [46]

Seprődi Kibéden többféle elnevezéssel kétféle néptáncot látott. Az úri nép lassú csárdását a székely nem ismeri.

„Az a lassú tánc, mellyel a kibédiek rendes tánca kezdődik, sem zenéjében, sem mozdulataiban nem azonos a lassú csárdással. Benne a párok nem oldalt mozognak, mint az úri táncban, hanem hátrafele megy a lány s utána a legény, az egész haladás pedig körben történik, jobbról balra. A legény apró lépésekben jártatja táncosát – innen a *jártatós* elnevezés – s csak néha tesz egy-egy kisebb fordulatot, amikor a leányt kézenfogva meg is pörgeti. Erre vonatkozik a forgatós elnevezés”.

Ennek a zenéje két- vagy négynegyedes, kevés cifrázatú, mint mondják, keserves vagy *zöldkeserves*: „semmi közelebbi összefüggésbe nem lehet hozni az ismert típusú lassúcsárdás-dallamokkal.”

Utána *szakasztás*, vagyis pihenő következik.

„A második tánc középsebességű. Egyetlen figurája, hogy jobbról balra, balról jobbra forognak váltakozva. A kétirányú forgatás között pedig a leányt a legény a már jelzett módon megpörgeti.” Néha a legény „csak bokázik, a leány pedig szédítő sebességgel forog, mint a pereszlen”. Ez a *forgatós*.

A jártatós mellett még énekeltek is, a forgatáshoz már csak kurjongatnak, csípős táncszókat kiáltanak a zene közé. A forgatós zenéje cifrázatos, sok dolgot ad a cimbalomnak, sok benne a szünkopa: az ütem utolsó nyolcada a következő ütem első nyolcadával van összevonva.

Ha belefáradtak, következik a második *szakasztás*.

Ezután járlák a *sebescsárdást*. „Ezt a táncot sem egészen úgy járlák, mint a közismert sebes csárdást, s zenéje sem egészen az.” Ez a régi *ugrós tánc*-nak felel meg, csak újabban kezd csárdásszerű lenni. Fő mozdulata az ugrás.

Ez a három tánc egymással szerves összefüggésben van, mind a hármát ugyanazzal a leánnyal járlák, szégyen volna párt változtatni. „Így a székelység három tánca magában foglalja az összes tipikus alapformákat”: a lépést, forgást és ugrást.

Ennél a *hármás táncnál* jóval ismertebb a híres *csüördögölő*, amelyet legényesnek vagy verbung-nak is mondanak, „vidékenként más és más árnyalattal járlák s aszerint kap leginkább tempóbeli különbségeket a zene is. A kibédit szerintük „úgy kell járni, hogy a tele pohár víz a táncos fejről le ne essék s a víz se loccsanjon ki”. „Igen gyorsmenetű szólótánc” ez, figurái határozatlan sorrendben váltakoznak. Az átmenet egy-egy hosszabban kitarított hang, mire a táncolók megállnak, hogy aztán még örületesebben robogjanak tovább. „A csüördögölőt minden ember úgy járja, ahogy tudja”, ahogy a lába, tüdeje bírja és ahogy kedve tartja. Éneke nincs, csak táncszavak tarkíthatják a szédületes, gyors-

menetű táncot. Csak elfáradás miatt térnek vissza közben a lassú táncra, hogy tétlenül ne maradjanak és hogy a körülálló leányokat is szórakoztassák.

A tánc alapformája a jártatóban érvényesülő *kétlépéses*, amelynek sajátos kísérőzenéje, sőt különös hangszere is van, a *tekenőgordon*. (Lásd 62. tábla.) Ezekre itt nem térhetek ki, mert már részletes leírást adtam róluk. [77] A kétlépéses alapformán épül föl maga a csürdögölő is. Ez a virtuosos férfitánc a bolgár racsenicával együtt a guggolós egyestáncok csoportjához számítható. (Lásd a hajdutáncról írt, sajtó alatt levő cikkemben: Ethnographia.)

Csürdögölőt csak csizmában lehet járni, de sarkantyú nélkül, csak a patkó csattanása cseng bele a tánc kopogásába. Legjellemzőbb három figurája a „sarokösszeverés, csizmaszár-csapkodás és levegőbe felugrással összekötött lábfejforgatás”. Közbe „egyéni mozdulatoknak egész sereg ellenőrizhetetlen skálája csoportozik. Egyik az ujjával ütemre pattogtat, másik felemelt lába alatt ugrás közben összeveri tenyerét, harmadik szétvetett lábakkal földreveti magát, s hihetetlen ügyességgel a tánc ütemei szerint lassanként talpra áll, lábainak és kezének érdekes rázogatóásával. Még helyre sem jöttünk jóformán ebből a bámulatból, mikor észrevesszük, hogy valamely jókedvű éppen a fejetejére állott s lábát a levegőben úgy mozgatja a tánc ütemeire, mintha nem is az övé volna. És mindez egyszerre és összevissza történik.”

Réthei-Prikkel [38] még részletesebben leírja: „Felugrik a táncos a magasba s leestében kétszer-háromszor összeüti bokáját. Vagy hirtelen leveti magát guggoló ülésbe s aztán, mint a gumilabda pattan föl onnan. Főszerepet játszik a láb hányása és forgatása... A legbámulatosabb, mily villámgyorsan érinti a földet egyszer a sarka s rögtön rá a lábahegye. Majd hátrafelé keresztez... hol az egyik, hol a másik sarkán forog... majd megint felugrik s aztán előre-hátra, jobbra-balra sodor, lábujjhegyen biceg, toporzékolva fordul maga körül. Legtöbb figuráját bokázva végzi”.

„A tánc virtusa az, hogy minél több, minél szebb s minél eredetibb figurákat mutassanak s a versenyzők egymást felülmúlják”:

Vess figurát, olyan cifrát,
Hogy a patkód hányjon szikrát!

Kár, hogy annyira zavaros és téves mindaz, amit a magyar táncok jeles monografistája a csürdögölő értelmezéséről, származtatásáról mond. Könyvének ez a legkevésbé sikerült fejezete.

Igaz, hogy a csürdögölő ugrós szólótánc, hogy ügyességmutogató, virtuosus tánc, hogy a csürben járnak legszívesebben és az új csür földjét táncolva döngölik le, mint a tánc neve is mutatja. De már ezzel szemben

áll az a téves állítása, hogy a „csürdögölő oly általános név, mely alá bármiféle tánc foglalható, akár lassú, akár friss, akár szóló, akár páros, akár magyar, akár nem”. Ilyent csak az írhat, aki a látottak zűrzavarában eltévedt, aki olyan helyeken járt, ahol már a nép nem tudja, mi a csürdögölő.

A legszerencsétlenebb vállalkozás az, hogy Réthei-Prikkel a csürdögölő „magyar vagy oláh” voltát akarja eldönteni. Úgy véli, hogy a romániai zsukatában is vannak hasonló figurák, de azt „bottal táncolják, mellyel nagy ugrásokat tesznek; azután a zsukáta lomha, nehézkes tánc, melyben teljes talppal ütik a földet, holott a csürdögölő csupa könnyedség!” A tánc dallamaiból azt sejtí, hogy „oláhság is van benne”. Végeredményben pedig „gyökerében és lényeges elemeiben a magyar népzene fejleménye”. Végesvéig tévedés.

Ha kétségtelen „történeti tény, hogy a székelység régtől fogva gyakorolja, mint temperamentumát kifejező saját alkotását, elsőséget ad neki mulatságaiban és büszke rája”, – ezt is Réthei-Prikkel mondja – akkor ez a tánc és a zenéje sem magyar, sem „oláh” nem lehet, hanem csakis székely. És ha román területen vannak egy táncban hasonló figurák, ez csak természetes, hiszen az a terület hun birodalom volt és lakosságában eltagadhatatlanul megmaradtak a régi turáni népek töredékei is. Érdekes különben, hogy a román irodalomban nyoma sincs zsukáta nevű táncnak, sőt ezt a szót magát sem ismerik.

A székely népnek tehát két sajátos nemzeti tánca van. Magyarország más vidékein mind a kettő ismeretlen.

A székely faj egyéniségéhez hozzátartozik az is, hogy vannak külön fajta, sajátos háziállatai. „A *székely ló* apró, könnyű, tartós hegyiállat, erős kötéssel, dús sörénnyel ... Tanulékony, kitartó és gyors”, írja Kozma Ferenc [27]. Ez az arabsvérű ló élesen elüt a zömök, póniszerű mokány lovaktól.

Különös, ma már csak a csángó határvidéken élő szarvasmarhájuk a *csíki buta*, rövid lábakkal, zömök testtel, szürke szőrrel és kurta, fekete szarvakkal” [27]. Ugyanilyen törpe tulokfajta élt tudtommal még nemrégiben is Alsófehér megye havasain. A keleteurópai őstuloknak ez a változata olyanformán állhatott elő, mint az albánok törpe marhája. A vásárookra hajtott csordából mindig a javát válogatták a vevők, a cse-nevészebbek pedig visszaterelődtek a havasi legelőre.

Bivalat csak egyes területeken látunk s ez nem mondható a székelység általános háziállatának, noha Szalay Béla szerint az avar népvándorlással jött Európába.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a székelység szoros viszonyát az erdőséggel. Ahogyan az alföldi magyar nem túri a fát, úgy a székely

meg nem él fa nélkül. Vérbeli erdőlakó, fanyúvő, fafaragó nép ez. A székelynek lelkében él az őserdő és művészetének tetőpontja a faragó- és szobrászmunka. Magyarföldön is a pásztor-faragás ott a legszebb, ahol a hun-avar népnek valamilyen maradéka sejthető: Palócföldön és Dunántúl egy részén.

A faragás legmagasabb fejleménye a *rovásírás*.

A régi székely rovás fölötti vita talán a legbonyolultabb fejezete az újabb magyar tudományos kutatás történetének. Mióta első krónikásaink megemlítették, de különösen mióta Telegdi János és Baranyai Decsi János marosvásárhelyi tanárok írásba foglalták a már-már feledésbe menő rovásírás jegyeit (1598), sokan foglalkoztak ezzel a kérdéssel.

Némelyek emlékeznek még a Király Pál- és Tar Mihály-féle hamisításra, amely Fadrusz Jánost, halhatatlan szobrászunkat is tévútra vezette és a hirlapi háborúságra, amely a Magyar Tudományos Akadémiát mozgósítva, végül is Sebestyén Gyula kezébe juttatta a kérdést [39].

Sebestyén mindenekelőtt tisztázta, hogy a betűírást megelőzően az összes történeti országokban elterjedt rovásírásnak három alakja volt: a birtokjelzés (mesterjegyek, állatjelzés), a számrovás és a betűrovás.

A három közül a számrovás napjainkig megmaradt, magyar területen is általános pásztor-, számadó- és adóellenőrző eszköz volt a legújabb időkig. A székely alakja azonban ennek is lényegesen elűtő.

A betűrovás megértésében korszakalkotónak látom Sebestyén Gyulának azt a megfigyelését, amely a rovást faragó székely ember segítségével megoldotta az epigrafia legnagyobb problémáját, a *bustrophedon*-kérdést.

Kiderült ugyanis, hogy a faragó ember a balkezában tartott lécen jobb kezével dolgozik s így csakis a léc végétől maga felé haladva róhat. Innen ered a visszafelé haladó betűsor, amely nemcsak a héber, hanem a rovásból levezethető mindenféle írásnak elemi jellemvonása.

De ugyancsak ebből következik az is, hogy a faragóember a sor végére érve kénytelen pálcáját megfordítani és annak másik oldalára már az előző sorra fordított és ellenkező irányban haladó betűsort róni. Mert csak így haladhat ismét önmaga felé. Ez az ismételt megfordítás hozza létre a léc négy lapján azt a sor-fordító írásrendszert, amely később köre átvive is sokáig megmaradt és görögösen *bustrophedon* néven ismeretes.

A rovás-technikával fejtette meg Sebestyén azt is, hogy miért voltak a jegyek eredetileg egyenesvonalúak és miért volt a hangzókihagyás. Ezek a régi sajátosságok később módosultak azért, mert a rovást papírosra vitték át és ezzel ősi jellegéből is kivetkőztették.

Rovásírásos emlékeinket Sebestyén Gyula adta ki összegyűjtve és részletesen földolgozva.

1. Legnagyobb rovásírásumk az a fára rótt naptár, amelyet Marsigli Alajos gróf másolt volt le 1690 körül, mikor a törökök kiűzése után a Székelyföld keleti szorosait megerősítette. Ez a sokoldalú tudós mérnök a rovásos betűsor megfejtését is megadta és följegyzéseit a bolognai könyvtár őrzi. A naptár maga elveszett. Keletkezésének kora a XV. század második felére tehető.

2. Ugyanígy, fába róva készült 1501-ben a csikszentmihályi templom fölirata. Az eredetije ennek is elpusztult, de van róla két másolatunk. Szövege két sorban jobbról balra olvasva, a következő:

URNaK : SZÜLeTéSÉTÜL : FOGVÁN : IRNaK : eZeRÖT : SZÁZ-
eGY : eSZTeNDÓBE : MÁTYÁS : JÁNOS : eSTYÁN : KOVÁCS : CSI-
NÁLTÁK : MÁTYÁSMESTER : GeRGeLYMeSTeRCSINÁLTÁK :)

A kis betűvel írott jegyek a rovásban kimaradtak.

3. Dernschwam János tudós utazó fedezte föl és másolta le 1553 és 1555 közt a konstantinápolyi föliratot. Ezt ott egy rabságban volt székely katona készítette 1515-ben. Istálló falába volt róva. Szövege a következő:

eZeR : ÖCZÁZ : TIZeNÖT : eSZTeNDÓBeN : IRTÁK : eSZT : LÁSZLÓ
: KIRÁLY : ÖT : KeVeTÉT : JÁRATTÁK : iT : BILAJI : BaRLABÁS :
KeTŐ : eSZTeNDeJIK : IT VALT : NeM : TÖN : CSÁSZÁR : KeTeJI
: SZéKeL : TaMÁS : IRTA : iNeT : SZeLIMB : törÖK : CSÁSZÁR :
ITeT : BÉ : SZÁZ : LÓVAL :

Keteji téves leírás, valószínűleg kedei-nek értendő. A „itet bé” részlet Négyessy szerint „itt tett bé”-nek olvasandó. Szerintem: ötet bé (zárt).

4. Bocskay fejedelem udvari történetírója, Szamosközy István is érdekes módon ismerteti a székely rovásírást *Analecta...* című, Páduában 1593-ban megjelent könyvében. Szóhagyomány szerint szkitha eredetűnek tartja az írást, amelyet maga is használt. „Ezen írásmódnak egész kötetre menő nagyon régi példája maradt fenn máig Etruria nagyhercegének könyvtárában, Flórenben”, írja Szamosközy. Ezt a kötetet azóta sokan keresték, de nem találták meg. Ellenben rábukkantak Szamosközynek két rovásírásos följegyzésére. Az egyik Rudolf császár ellen írott latin gúnyvers, amelynek legélesebb kifejezéseit rovásjelekkel írta közbe.

5. A székely rovás ABC-jét Telegdi Jánosnak már említett Rudimentája ismerteti 1598-ban, mint a régi hun nyelv írásos emlékét. Ez az írás Baranyai Decsi János marosvásárhelyi református főiskolai tanárnak

kísérő iratával együtt kinyomatás céljából külföldre került és elkallódott. De szerencsésen megmaradt róla több másolat. Egyik a giesseni egyetemi könyvtár, másik a hamburgi városi könyvtár tulajdonában van. Marosvásárhelyt is van egy másolata és ebben kilenc különböző egyén tudomásából merítve állítja táblázatba a rovásjegyeket.

6. Legismertebb rovásemlékünk az énlakai unitárius templom mennyezetfőlirata 1668-ból. Fára festett jegyek, megfejtésük Sebestyén szerint ez:

eGY AZ ISTEN Deut VI.
GEORGYIUS MUSNAI DeJÁk eN(lakán)

A gótbetűkkel írt Deut VI. a bibliai idézetet jelzi: Deuteronomium.

7. Kájoni János ferencrendi szerzetes a Cantio Catholicum című énekeskönyv szerzője is hagyott ránk rovásírást Alphabetum Siculum címmel, a betűsoron kívül e két mondással:

Isten düstöetessék mind örökké! amen.
Naprol napra hirdetessék az ő neve. amen.

8. Szigethy Béla [49] az udvarhelymegyei Bögöz község református templomának belső falán, egy freskótöredék alatt találta és Atyai Están-nak olvasta azt a kis főliratot, amely szerinte az 1530 körüli évekből való. Jakubovich Emil olvasása szerint a hatjegyű rovás Atya Istent jelenthet. A renovált freskóra téglavörös krétával van ráírva. [20]

9. Legrégibb másolt rovásunk az a szöveg, amely nikolsburgi ábécé néven ismeretes és Bartholomaeus Angelicus „De proprietate rerum” című művének kötés-lapján maradt meg „Literae Sicolorum ...” címmel. Ez adja a legbiztosabb anyagot a székely írás kezdetleges formájáról.

10. Ernyey József közleményeivel arra következtet, hogy a Felvidéken is volt rovásírás, de a „botra rovott naptár”, „botra faragott bűnlajstrom”, a „faragott bot” és különösen a „kettős vessző” megnevezése azt a gyanút ébresztik, hogy ott csupán a számrovás esetei szerepeltek. [8, 9]

11. A halasi levéltárban őrzött 16 rovott pálcika érdekes mesterkedés, de újkeletű. Madarassy közlése szerint pásztormunka és székely betűkkel megfejthető. Szókihagyó stílusából és egyes szavaiból arra következtettek, hogy az Alföldre tévedt Székely ember csinálta. Madarassy is úgy látja, hogy „a magyar rovásírás hiteles emlékei közé beiktatni nem lehet.” [32]

12. Amint látható, minden hiteles rovásunk csak írott másolat. Egyetlen kivétel ez alól az a téglarovás, amelyet a székelyderzsi unitárius templomban találtam és a fénykép alapján Jakubovich Emil fejtett meg ilyenformán: Miklós dezsi pap [21]. Valószínűleg a 16. század elejéről

való, tehát a legrégebb és különösen érdekes azért, mert nyers téglába van róva és a rovás után égették ki, akár csak a madarai hún-bolgár írásjeleket.

Eddigi adataink szerint tehát szorosabban magyarországi eredetű rovásunk nincsen. Valamennyi székelyföldi származású. És ezt a székely rovást mégis általánosítva magyar rovásnak nevezik. Németh Gyula is azt teszi a rovásról írt legújabb munkájában [73].

A nagyszentmiklósi világhírű Attila-kincs föliratainak megfejtése alkalmával [33] Németh Gyula arra a következtetésre jutott, hogy e rovásjeles föliratok bessenyő-eredetűek és a szerinte magyarnak mondott székely rováshoz hasonlítanak legjobban. Miután legtöbb rovás- emlékünk lelhelye éppen a bessenyő telepeiről nevezetes Udvarhely vármegyére esik, legalább is kérdéses, hogy szabad-e magyar rovásnak tekintenünk azt az ősi írásmódot, amely majdnem minden kezünkben levő emléke szerint olyan szorosan kapcsolatos a hún-székelység egyik ágával, a bolgár földön is szerepelt bessenyő-törzsszel.

(Kéziratombefejzése után jelent meg a székely rovás legrégebb írásjeleiről Jakubovich Emil tanulmánya. M. Ny. 1935.) [73]

A székelység nyelvjárásáról az eddigi irodalom alapján nem nyerünk olyan képet, amely néprajzi tájékozódásunknak alapjául szolgálhatna. Horger Antal tanulmánya [18] arra irányult, hogy a székely területen belül nyelvjárás-határokat állapítson meg. Azzal a fölfogással indult el, hogy „a magyar nyelvterületet bárcsak megközelítően pontosan elhatárolt nyelvjárásokra felosztani teljességgel lehetetlen. De ... lehetséges szinte teljes pontossággal meghatározni az egyes nyelvjárásai sajátosságok elterjedését”. Ezek a nyelvjárásai sajátosságok azonban nagyjából csak egyes hangzók kiejtésére vonatkoztak. Hogy ezen az alapon milyen területi bonyodalmak állhatnak elő, arra mindenesetre érdekes példát szolgáltat a dolgozathoz mellékelt térkép.

Akik a székelységet közelebbről ismerik, igazat fognak adni, Horgerrel szemben is arranézve, hogy az udvarhelyi, háromszéki és csiki székelység beszédmódja határozottan különböző. És ez a különbség nemcsak sajtartásban, hanem sok egyéb, a nyelvészek részéről eddig figyelembe nem vett sajátosságban nyilvánul meg. Előbbre való volna azonban az egész székelységre egységesen jellemző nyelvi sajátosságokat megállapítani és tisztázni.

Semmiképpen sem gondolom jellemzőnek a sajtartás helyi változékonyságát. Például ö-ző nyelvjárás van Székelyföldön is, az Alföldön és a Dunántúlon is. Ellenben a -hoz, -höz helyett alkalmazott -ni és a -nál, -nél helyett használatos -nütt vagy -nitt ragozás éles különbséget ad és csak a székely, kalotaszegi és palóc (gyepű-) területen található meg.

Igen jellemző sajátosága a székely beszédnek az az éneklő hanghordozás, amelynek ritmusa és egész zenei színezete merőben más, mint például az alföldi magyaroké. A hajdusági férfi tiszta durban pattogó vitézkedő beszédritmusával szemben a székely ember elbeszélését misztikus mollzenének halljuk. Ezeket a különbségeket csak a nyelv zenei tanulmányozása világíthatja meg pontosabban.

Érdekes vonása a székely nyelvnek az igekihagyó drámaiság. Minél izgalmasabb, sürgetőbb az elbeszélés tárgya, annál több ige helyét foglalja el a fel azon, ki azon, ahajt bé, közibe s más efféle cselekvést helyettesítő szó. A törvényszék előtt nem egy drámai történet hangzik el így, kezdettől végig igék nélkül. Székely legyen, aki megérti. Még csodálatosabb példája az összevont beszédnek az a telefon stílus, amivel a hegylakó egyik hegygerincről a másikig átkiáltja elharapott hangokba tömörített üzenetét. Melléje állhatsz és egy árva szó nem sok, annyit sem fogsz belőle megérteni.

A képes kifejezés, hasonlat és szójáték ezerféle fordulata teszi tarkává, pompázatosan színessé a székely népnyelvet. Ebből ered a szókinccs utólérhetetlen gazdagsága. Egyetlen hazai nyelvjárásnak sincsen annyi sajátos szava, mint a székelynek. Érthetetlen, hogy miért nem íródott meg még a székely nyelv külön szótára. Ez a sajátos szóanyag lehet a régi magyar nyelv egy részének eleven múzeuma; de lehetséges, hogy egy külön hun-székely nyelv romjaival állunk szemben, amely még a nyelvtudomány régészeinek szakszerű földerítését várja.

A székely különnyelvűséget a francia provanszállal hasonlíthatjuk össze. Ennek a különállásának a magyar nyelv és irodalom fejlődésére is meg volt a hatása és a jelekből ítélve, még inkább meg lesz a jövőben. Ennek az ideát alig érthető székely nyelvnek első diadala a Tamási Áron Szűzmáriás Királyfijának meglepő sikere volt.

A székely népet egyik legjobb ismerője, Jancsó Benedek így jellemzi: [22]

„Az életet józanul és reálisan fogja fel, de erősen idealista hajlandóságai is vannak... Öszinte és egyenes, anélkül azonban, hogy könnyen hívó vagy vigyázatlan lenne... Ha észreveszi, hogy valaki rá akarja szedni, vagy megcsalni, akkor inkább ő tréfálja meg”, mert hogy „a székelynek két esze van.”

„Az úgynevezett paraszt modort elítéli s nem tartja magához méltónak. Meg van benne a szabad ember és a született katona önérzetessége és természetes lovagiassága.”

„Székelységére s azzal kapcsolatosan őseire és családi származására büszke... konzervatív anélkül, hogy makacs ellensége lenne az újjátásnak. Ellenkezően, a magyarságnak nincsen egyetlen más törzse

amelynek az új dolgok és új eszmék befogadására akkora készsége vagy hajlandósága lenne, mint a székelynek ... csak azt teszi magáévá, ami észjárásának megfelel, de ezt is egészen átalakítja saját egyéniségéhez. Egyszóval székellyé válik minden dolog, minden eszme, amit körébe befogad, éppen úgy, mint minden ember, akit sorsa a Székelyföld lakójává tesz.”

„A parancsnak tud feltétlenül engedelmessé válni, sőt szereti is, ha neki parancsolnak, de csak azon feltétel alatt, ha néha őt is meghallgatják... A székely csak munkatárs akar lenni, de sohasem szolga.”

A székely ma is éppen olyan katonanemzet, mint aminő akkor volt, mikor Közép-Ázsia belsejéből elindult nyugat felé...”

Jancsó Benedeknek igaza van. Ugyanezeket a jellemvonásokat látjuk, ha Kriza Vadrózsáit, vagy az Édes Anyaföldemet, Benedek Elek élettörténetét olvassuk. Az ősi hivatásban kifejlődött katona-jellem mellett azonban értékelnünk kell a székely művészi és költői képességét és mindenekfölött ritka értelmi adottságát. [11]

A székely értelemnek minden bajban előretörő, játékos kivirágzása a mesébe illő és meséiből is számszorosán visszatükröződő csalafintasága, furfangja. Sikerültebb irodalmi példáját aligha idézhetném, mint Tamási Áron tréfás gyermektörténetét, az Iparosbimbót vagy Ábelt.

Az értelmi törekvés jellemző megnyilvánulása a tudásvágy, a kíváncsiság, az idegen országok iránti nagy érdeklődés és az ujságvágyat kielégíteni hivatott vándorhajlam. Ezekkel függ össze a legkülönbözőbb vállalatokban megnyilvánuló kereskedő szellem. A vásárookra járó köpec vagy kupec és a régi jó borvizes székely szekeres meg a vasutas kofasszony régi példái ennek az alakkörnek.

Az utazással már természetesen összefügg a historizálás. A segesvári állomásnál összetalálkoznak. Egyik koma talán Konstantinápolyból jön, ahol éppen lovakat adott el, a másik meg visszakiált az induló vonatból: „kimenyek esszokrat Amerikába”. A székely mindenhez ért és ha nem ért, azt sem árulná el semmiért. Lehet, hogy hegedülni is tud, de még nem próbálta. Odahívják a falu tudósát az udvarba, hogy nézze meg a külföldről hozott teknősbékát: mi lehet már ez a csoda? Están bá nézi jobbról is, balról is, végtére megokosodik:

„e vaj valami vaj menyen valahova”.

A találékonyság játéka, a tréfa, a mókás kedv fáradhatatlan versengésekre, valóságos mókaháborúkra vezet. Ennek meg a Sóvidéki Társasjátékban adta örökbecsű példáját ismét Tamási Áron.

A székelyt a sorsa rideg, természetlen hegyvidékekre vetette. De ez a föld tanította meg őt arra a szívósan kitartó munkára, szorgalomra, amelyet a dús országok népe elképzelni sem tud. A sűrű munkához se-

rény kéz és szapora munkaerő is kell. A legjobb segítség a 8–10 családtag; ha Isten segítségével egészségesen felnőnek, ők hozzák meg a család jólétét. A székelység legutolsó statisztikáink szerint is legszaporább néptörzsünk. Gyakran hivatkoztak a román többségű Fogaras vármegye 4 %-on aluli szaporodásával szemben Csik megye 14-et meghaladó százaléka. Ezzel a fajjal könnyű lett volna Erdélyt benépesíteni, ha meg nem tizedelik a háborúk és a politikai okokból fejlődött kivándorlás. Régi jogok elrablása, kíméletlen adóbehajtások, siculicidiumok elől ezrel menekült ez a sorsüldözött nép hol keletre, hol nyugatra, hol a világ minden részébe. Csak egyszer volt egy Bethlen Gábor, aki az ő hadaikkal országot mentett és értelmiségükből új középosztályt tudott teremteni. Az ő áldott keze alól sarjadtak ki a székely virágos kertből a magyar szellem óriásai: Apácai. Kőrösi Csoma Sándor, a Benkők és Bolyaiak.

Nehéz volna a székelység kiváló lelki és jellembeli sajátosságait testi adottságokkal, faji tényezőkkel is megmagyarázni. Kiváló antropológusunk, a székely születésű Bartucz Lajos is csak kevés adatot szolgáltat népe embertani ismertetéséhez. [2]

A székelység szerinte több rasszból áll. Különböző rassz-elemek találhatóak benne, nagyobb átlagos termete szerint kaukázusi, dinári és nordikus típusok is. „Feltűnő emellett a hosszúság és határozottan hosszú koponya-alakok nagy gyakorisága a csiki s a rövid, igen széles koponya-alakok gyakorisága az udvarhelyi székelyek között. Az eddigi leírásokból az derül ki, hogy rasszbeli összetétel tekintetében lényeges különbség van a csiki, udvarhelyi és háromszéki székelység között.”

Különösen figyelemreméltó jelenség szerinte „a mongoloid jellegnek a székelyek között való gyakorisága”: a széles, lapos arccsontok, a barnás arcszín és a mongolosan ferde szemek. „Márpedig éppen a mosonszentjánosi ásatások óta tudjuk, hogy e típus a hunoknak és avaroknak egyik fő típusa volt.” Jellemzőnek tartja, hogy ezek a „mongoloid jellegűek a mai magyarságban éppen azokon a területeken a legszembe-tűnőbbek, amelyeken a székelységgel rokon dialektusbeli sajátosságok tapasztalhatók”, tehát a Dunántúl határain és Palócföldön, ahol az egykori avar nép maradványait sejtjük. Ezért embertani alapon is „indokolt a székelyekben az avarok maradványait keresnünk”.

A székelységnek Dunántúl határvidékeivel sok közössége van. Ezekkel még történeti és néprajzi szempontokból kevesen foglalkoztak. (Lásd Kallós Zs. tanulmányát [78].)

A székely név magyarozatával és a székelység eredetével igen sokan foglalkoztak. Az eredmény nem sok és jórészt értéktelen kombináció. Ezeket részletesen ismerteti Erdélyi Lajos 1916. évi tanulmánya. A székely név a bolgár nép régi balkáni nevében is benne rejlik: skei és skjan

(albán) alakjában. (L. 56.) Itt csak a kétségtelennek látszó történeti tényekre hivatkozom. [17]

A székelység eredetét a hagyomány és a krónikák a hun maradékokra vezetik vissza. Bizonyos magyarellenes iskola eltévelyedésével szemben Hóman Bálint igazolta [19] ennek a hagyományos föltevésnek teljes szavahihetőségét. A XI. század óta kimutatható székrendszer és fejlett önkormányzat, a magánbirtok nem léte és a királyi jog alól való függetlenség mind azt bizonyítja, hogy ez a magyar „területi szervezetet áttörő s azt szinte elhomályosítva érvényesülő nemzetségi szervezet csupán egy zárt tömegben letelepült nép vagy törzs ősi gazdasági és politikai szervezetének maradványa lehet...” Tagányi Károly településtörténeti megállapításaihoz csatlakozva kimondja Hóman, hogy a székelyek „Erdély egyedüli honfoglalói”.

Másik megállapítása az összes történeti források tekintetbevételével az, „hogy a székely nép a magyartól különböző, de a magyarral rokonnak, azzal együtt hun származásúnak tartott önálló nép vagy törzs volt”, mégpedig „török fajú és török nyelvű néptöredék”. A bolgársággal való egykori kapcsolatot bizonyítja, hogy „némely bolgár-szláv szavak éppen a székelyeknek erősebb bolgár-szláv hatáson keresztül ment magyar nyelvéből kerültek át a közmagyarba”.

Végkép elvethetjük Hómannal azt a régi föltevést, hogy a székelyeket mint határvédőket a honfoglalás után telepítették volna oda a Dunántúlról. Minden jel szerint már a magyar honfoglaláskor ott voltak Erdélyben s így legvalószínűbb, hogy csakugyan „a hunnal azonosnak tartott, s a hun hagyományt őrző török fajú nép: az avar, bolgár vagy az avar uralom idején hazánk területén történetileg kimutatható hun törzsek valamelyikének ivadéka”.

A székelyek kétféle típusából arra is következtethetünk, hogy egyrészük rövid fejű avar, másrészük hosszúfejű hun-bolgár. Nem lehet azonban kétségbe vonni, s ezt a helynevek is igazolják, hogy még egy török-rokon törzs, a bessenyő is csatlakozott a székelységhez, közé elegyedve vagy külön, mint a Kalotaszeg népe.

A szétszórtan települt hun maradékokkal szemben az avar elemet a gyűrűs elhelyezkedés jellemzi. Ezért maradtak meg az avar törzsek mai napig a nyugati határok és a régi északi gyepük mentén később is, mint határőrök. Ha a Csiglamező, ahová az avar birodalom bukása után visszavonultak, Erdéllyel azonos, megérthetjük, hogy ezt a területet is védőgyűrűbe foglalták, csak délen nem voltak határvédő telepeik, mert a Krummal kötött szerződés óta a bolgár birodalom területéhez tartoztak. Bolgár szövetségük – úgy gondolom – csak Szent Istvánnak 1001. évi győzelmével ért véget.

Részletesebb ismertetésre váró bizonyítékaim vannak arra nézve,

hogy a hunbolgár és avar népből alakult székelység eredetileg egész Erdély megszállója volt. Csak a honfoglalás után települtek közéjük besenyők és jóval később a nyugatról beáramló magyarok.

Erdély legjellegzetesebb és őslakó népe volt a székely. Nyelvében a magyar nemzettel évszázadok óta egyesült, de ethnikai különállóságát a néprajzi, embertani, nyelvi és jellembeli sajátosságok hosszú sora igazolja.

Mellettük egységes magyar néptelepülés csak a Maros völgyében volt, de magyarságát ez sohasem tudta olyan tisztán föntartani, mint a székely a maga fajiságát. A feudális magyar uri betelepülés pedig sokáig és sokszor állott a székely érdekekkel szemben.

A történelem nem volt hálás az iránt a néptörzs iránt, amely kultúrában és véráldozatban mindig elül járt. A szászok betelepítése és a török elől menekülő románság bebocsátása és pártolása megpecsételték sorsát.

Erdély nem lehetett Székelyországgá és talán azért kellett elvesznie Magyarországnak számára is...

IRODALOM

1. *Arnaudoff Mihail*: Die Bulgarische Festbräuche. Bulg. Bibl. Leipzig, 1917.
2. *Bartucz Lajos*: A székelyek eredete és fajisága. Levente. 1930. 438–440.
3. *Bátky Zsigmond*: Néhány adat Bánffyhunynak és környékének népies építkezéséhez. Népr. Ért. 1907. 50–70.
4. *Domokos Pál Péter*: A kender feldolgozása Menaságon. Népr. Ért. 1930. 145–149 képekkel.
5. – Olajütés Menaságon. Népr. Ért. 1931. 130.
6. – A moldvai magyarság. Csiksomlyó 1931.
7. *Erdélyi Lajos*: A székelyek eredete. Ethnogr. 1916. 37.
8. *Ernyey József*: A rovásírás hivatalos alkalmazása 1588-ban. Népr. Ért. 1913.
9. – A rovásírás kritikája. Századok. 1917.
10. *Fehér Géza*: A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásai. Budapest. Arch. Hung. 1931.
11. *Felméry Lajos*: A székely nép természete. Erdély. 1894. 228.
12. *Győrffy István*: A feketekörösvölgyi magyarság. Földr. Közl. 1913. 451–552.
13. –: A feketekörösvölgyi magyarság viselete. Népr. Ért. 1912. 1–24.
14. *Haáz Rezső*: Egy székely falu öltözete. Emlékkönyv a Székely N. Muz. jubil. 1929. 438–451.
15. – Az udvarhelyszéki székely szekér. Népr. Ért. 1932. 10–19. Képekkel.
16. – A székely ványoló. Népr. Ért. 1931. 55–62.
17. *Herrmann Antal*: A hegyek kultusza Erdély népeinél. III. A hegy a magyarok néphitében. Erdély. 1893. 137.
18. *Horger Antal*: A keleti székelység nyelvjárási térképe. Magy. Nyelv. 1905. 446–454.
19. *Hóman Bálint*: A székelyek eredete. Magy. Nyelvtud. Társ. kiadv. XVII. szám. 1921.
20. *Jakubovich Emil*: A bögözi székely rovásbetűs fölirat. Magy. Nyelv. 1931. 81–84.
21. – A székelyderzsi rovásírásos téglá. Magy. Nyelv. 1932. 264–274.
22. *Jancsó Benedek*: A székelyek. Történeti és néprajzi tanulmány. Budapest 1921.
23. *Jankó János*: Kalotaszeg magyar népe. Budapest 1892.
24. – Torda, Aranyosszék és Toroczkó magyar népe. 1893.

25. *Kodály Zoltán*: Ötfokú hangsor a magyar népzeneben. Emlékkönyv a Székely N. Múz. jubil. 1929. 208–218 és Levente 1930. 434.
26. *Kolumbán Lajos*: A hétfalusi csángók. Brassó 1903.
27. *Kozma Ferenc*: A Székelyföld. 1879. 221–223.
28. *Kónya Imre*: Gyergyói népszokások. Népr. Ért. 1914. 127–129.
29. *Kós Károly*: Kalotaszeg. Kolozsvár 1932. 60–70.
30. – A székely ház. Emlékkönyv a Székely N. Múz. jubil. 1929. 648–659.
31. *Lázár István*: Alsófehér vármegye magyar népe. Alsófehér Vármegye Monografiája. Nagyenyed 1896.
32. *Madarassy László*: A rovással való fenyegetésnek egy XIX. századi emléke. Ethn. 1928. 1–11. képekkel.
33. *Németh Gyula*: A nagyszentmiklósi kincs feliratai. Magy. Nyelv. 1932. 65–85.
34. *Németh Sándor*: Lakodalmi szokások Udvarhely megyében s Nagy-Küküllő vidékén. Erdély. 1900. Erdély népei. 11–.
35. *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. Pest 1868. I. köt. 18.
36. *Orosz Endre*: Érdekes erdélyi edénysorozat. Népr. Ért. 1930. 149–150. kép. Kisebb közleményeit lásd. Erdély 1912.
37. *Paizs Dezső*: 1931-ben tartott akadémiai székfoglalója.
38. *Réthey Prikkel Marián*: A magyarság táncai. Bpest 1924. 182–193.
39. *Sebestyén Gyula*: Rovás és rovásírás. Budapest 1909.
40. – A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest. 1915.
41. *Sebestyén Károly*: A háromszéki szentföld székely háza. Népr. Ért. 1905. 1–7.
42. – A gyimesi csángó ház. Népr. Ért. 1909. 190–200.
43. *Sebők Samu*: Vándor sztinák a Hortobágyi Hegyekben. Népr. Ért. 1905. 51–53.
44. *Semayer Vilibáld*: Turkajárás Szolnokdobokán. Népr. Ért. 1902. 97–109.
45. –: A rézbányai turkajárás. Népr. Ért. 1903. 23–29.
46. *Seprődi János*: A székely táncokról. Erdélyi Múzeum. 1909.
47. *Solymossy Sándor*: A székely népballadáról. Emlékkönyv a Székely N. Múz. jubil. 1929. 660–668.
48. *Szabó Imre*: a dévai csángókról több cikke. Népr. Ért. 1904, 1905, 1909.
49. *Szigethy Béla*: Erdélyi Múzeum. 1930. 368–369.
50. *Szilády Zoltán*: Miriszló község tárgyi néprajza. Népr. Ért. 1908. 35–50. 17 képpel.
51. – Néprajzi forgácsok. Népr. Ért. 1905.
52. – Erdély régi tűzhelyei. Népr. Ért. 1909. 1–20. 15 képpel.
53. – Bulgária. Budapest 1931.
54. – Magyar és bolgár szőnyegek. Magyar Iparművészet. 1931. 81 – 82. Képekkel.
55. – Suhancok játéka. Ethnogr. 1930. 207–210. Képekkel.
56. – A brassói zsúnok lovasjátéka. Debreceni Szemle, 1932.
57. *Szinte Gábor*: A csikiak. Udvarhely megye. Erdély. 1901. Erdély Népei. 2. 16.
58. – A székely csűr. Népr. Ért. 1903. 1–23. 26 képpel.
59. – A kapu a Székelyföldön. Népr. Ért. 1909. Képekkel.

60. *Sztripszki Hiador*: Adatok Erdély őshalászatához. Népr. Ért. 1902, 1903, 1908. Számos képpel.
61. *Téglás István*: A zsidovinai óriás. Erdély. 1903. 3.
62. *Thoroczkay Thurinszky Pál*: Adatok az erdélyi parasztház isméré téhez. Népr. Ért. 1912. 94–103.
63. *Viski Károly*: Adatok a székely építkezés ismeretéhez. Népr. Ért. 1911. 99–127.
64. – Adatok a székely kapu történetéhez. Népr. Ért. 1929. 65–88. 25 képpel.
65. – Székely tűzhelyek. Népr. Ért. 1931. 16–27. Sok képpel.
66. – Székely világító eszközök. Népr. Ért. 1930. 153–154.
67. *Harmath Lujza*: Székely népszokások. I. Az óév temetése és az újév reggele. II. A husvétii fa és öntöző. Erdély 1904.
68. *S. Kovács József*: Hogyan gilicseznek Gyergyóban. Erdély. 1908. 17–20. Képekkel.
69. *Schmidt Tibolt*: Turkajárás Hunyadban. Népr. Ért. 1910.
70. *Fodor Ferenc*: A Szörénység. Budapest, 1931.
71. *Huszka József*: A székely ház. Budapest, 1895.
72. – A székely kapu meséje. Emlékkönyv. Székely N. Múz. jubil. 1929. 461–465.
73. *Németh Gyula*: A magyar rovásírás. A Magyar Nyelvtud. Kézi-könyve. 1934.
74. *Viski Károly*: Székely szőnyegek.
75. *Milleker Rezső*: Székelyföldi problémák. Debr. Szemle. 1934.
76. *Szilády Zoltán*: Tanórák, lésza, borona, rez, láz. Debr. Szemle 1934.
77. – A székely tánclépés. Debr. Szemle. 1934. Székelység 1934.
78. *Kallós Zsigmond*: Regősdalaink rejtélye. I. A nyugati székelység eredeti dunántúli regősenekben. Vasi Szemle. II. 1935. 1–129.
79. *Jakubovich Emil*: A székely rovásírás legrégibb ábécéi. Magyar Nyelv, 1935.